

MIHAI VITEAZUL, DOMN CREȘTIN ȘI EROU AL NEAMULUI ROMÂNESC. CTITORIA MITROPOLITANĂ DE LA ALBA IULIA ȘI EPOPEEA OSEMINTELOR SALE. CÂTEVA CONSIDERAȚII

- MICHAEL THE BRAVE, CHRISTIAN RULER AND HERO OF THE ROMANIAN NATION.
THE METROPOLITAN CHURCH OF ALBA IULIA AND THE ODYSSEY OF HIS RELICS.
A FEW CONSIDERATIONS -

Prof. Univ. Dr. Habil. Ion Marian CROITORU,
Facultatea de Teologie Ortodoxă și Științele Educației,
Universitatea „Valahia” din Târgoviște,
ROMÂNIA,
E-mail: ioncroitoru@yahoo.fr, im.croitoru@yahoo.gr

ABSTRACT

Ruler Michael the Brave's acts, followed, under various forms, by the rulers of Wallachia or even by Transylvanian principles, taken over, later on, by political or military men of the West or of the East, will mark the Romanians' First Great Union (1600), which he realized and which will be, centuries later, the spur for the Little Union (24 January 1859), under the Ruler Alexandru Ioan Cuza (1859-1866, † 1873), but also for their Second Great Union (1 December 1918), under King Ferdinand I (1914-1927). During the reign of Ruler Michael the Brave, considered, in truth, in the specialized literature, the hero of the Romanians' three countries' union, the Ortho-dox Church of Transylvania recorded a rebirth, by the measures he undertook. These measures were part of the efforts of reorganization of the religious life and consolidation of the Orthodox faith in the face of the protestant propaganda, but also of the Roman-Catholic expansion, especially after the Union of Brest-Litovsk (1595-1596). It ought to be reminded that neither were the Romanians among the accepted nations of the Principality, nor had their ancestral faith or law been accepted among the "accepted religions" or "accepted confessions", the Romanians being granted, in exchange, the status of "tolerated", while being not acknowledged among the "states" of Transylvania. Thus, in this study were presented, in brief or in detail, the following aspects: 1) the honour received by Michael the Brave in the area of Dâmbovița; 2) the Romanians' first Great Union, an event realized under Michael the Brave's sceptre; 3) the elements of the Romanians' unity and their relation of faith with those of other nations; 4) miracles and acts of confession of the Orthodoxy, being described the liturgical debate of Alba Iulia, according to the testimony of Saint Petru Movilă; 5) a few aspects regarding the Church policy of Ruler Mihael the Brave in Transylvania and the Metropolitan Church he founded at Alba Iulia; 6) the manifestation, by Voivode Michael the Brave, of a conscience of Christian ruler; 7) testimonies regarding Ruler Michael the Brave's earthly remains. Concerning certain aspects of this part of the study, several keys of interpretation are given, while other aspects await clarification.

Keywords: *Michael the Brave, Wallachia (Hungarowallachia, Great Wallachia), Moldavia (Moldowallachia, Little Wallachia), Transylvania (Ardeal); Rome, Constantinople; Christian Great Powers, Ottoman Empire, Orthodox Church, Orthodoxy, Roman-Catholicism, Protestantism, Islam, Western propagandas; Michael the Brave's relics;*

I. CINSTIREA DOMNULUI MIHAI VITEAZUL PE MELEAGURILE DÂMBOVIȚENE

În Arhiepiscopia Târgoviștei, mai mult decât oriunde în România, este cultivată o mare cinstire pentru domnul Mihai Viteazul (1558-1601), atât pentru faptul că se înscrie în rândul îndelungatului șir de domni care au condus de la Târgoviște Țara Românească sau Ungrovlahia¹, cetate ajunsă capitală a țării pentru o lungă perioadă de timp², devenită, actualmente, reședință de județ și centru eparhial, cât și pentru faptul că la mănăstirea Dealu, considerată cea mai importantă necropolă voievodală munteană, situată în apropierea Târgoviștei, odihnește de secole, conform datelor și mărturiilor istorice, capul acestui domn, care a marcat istoria românilor prin faptele sale de vitejie, dar și de bun creștin, fidel al Bisericii Ortodoxe.

Astfel, cinstirea domnului Mihai Viteazul este marcată prin manifestări culturale, excursii și pelerinaje la mormântul său, care se află în biserica *Sfântul Nicolae* din mănăstirea menționată mai sus, slujbe și pomeniri³, manifestări științifice și editarea de cărți⁴, cum este și volumul care a găzduit prima versiune a acestui studiu⁵.

¹ Se consideră că Târgoviștea a fost reședință domnească pentru 46 de domni. Șirul lor începe cu Mircea cel Bătrân (1386-1418) și se încheie cu Sfântul Constantin Brâncoveanu (1688-1714). Pentru lista lor, vezi Florin Gabriel-Petrică, „Lista domnilor Țării Românești, care și-au avut scaunul de domnie la Târgoviște”, în idem, „Domni ai Țării Românești rezidenți la Târgoviște”, în *Târgoviște – reședință a mitropoliților munteni. 500 de ani de la mutarea oficială a Mitropoliei, de la Curtea de Argeș*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2020 (infra: *Târgoviște – reședință*), pp. 571-572.

² Evoluția Târgoviștei spre statutul de capitală a țării este legată de domnia lui Mircea cel Bătrân (1386-1418), care a construit acolo curtea domnească înainte de anul 1396, astfel că Târgoviștea va ajunge „definitiv capitala țării” din anul 1418, unde își va avea reședința fiul și succesorul său la conducerea țării, domnul Mihail I (1418-1420). Târgoviștea își păstrează oficial acest statut, cu anumite întreruperi, până în anul 1659, când Bucureștiul devine noua capitală a Țării Românești, în timpul domnului Gheorghe Ghica (1659-1660, 1660), fost al Moldovei (1658-1659). Cetatea Târgoviștei va dobândi, sub domnia Sfântului Neagoe Basarab (1512-1521), și rangul de sediu al Mitropoliei Țării Românești sau al Ungrovlahiei, mutat de la Curtea de Argeș, oficial la 17 august 1517, și rămas în această cetate până în anul 1668, când este mutat, pentru a doua oară, la București, eveniment datorat domnului Radu Leon (1664/1665-1669), vezi *ibidem*, pp. 565-571; Pr. Adrian Ignat, „Întemeierea Mitropoliei Țării Românești. Mutarea reședinței mitropolitane de la Argeș la Târgoviște”, în *Târgoviște – reședință*, p. 119; Pr. Nicolae Șerbănescu, „Mitropolia Ungrovlahiei”, în *Târgoviște – reședință*, p. 174; Ion Marian Croitoru, „Zestrea politico-bisericească și culturală a domnitorului Țării Românești Mircea cel Mare”, în *Voievodul Mircea cel Bătrân - apărător al Ortodoxiei și al culturii naționale. 600 de ani de la trecerea la cele veșnice*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018, p. 66; idem, „Un catalog sumar al cărților grecești tipărite de către Sfântul Antim Ivireanul și ucenicii lui în Țara Românească”, în *Misiune, Spiritualitate, Cultură. Simpozion Internațional. Tinerii și educația religioasă-morală în contextul lumii contemporane. Contribuția Bisericii la cultura universală. 2-3 iunie, 2016*, Editura Valahia University Press, Târgoviște, 2016, pp. 290 - nota 12, 294 - nota 35. Istoricul Radu Ștefan Vergatti propune data de 15 august 1517, pentru mutarea sediului Mitropoliei Ungrovlahiei de la Curtea de Argeș la Târgoviște (idem, „Necesitatea transmutării Mitropoliei Ungrovlahiei din Curtea de Argeș în Târgoviște”, în *Târgoviște – reședință*, p. 50).

³ De pildă, în ziua de joi, 27 mai 2021, a avut loc, sub coordonarea Înaltpreasfințitului Părinte Nifon, Arhiepiscop și Mitropolit al Târgoviștei, ceremonia de pomenire a domnului Mihai Viteazul, marcându-se 420 ani de la moartea eroică a acestui voievod. Cu această ocazie, Înaltpreasfinția Sa a invocat „trei motive pentru o posibilă canonizare”: „viața sa duhovnicească, intensă și pilduitoare, plină de evlavie (1), eroismul faptelor sale

Se cuvine să precizez că paginile acestui studiu conțin diferite aspecte pe care le-am cules, de-a lungul cercetărilor mele, și care mi-au suscitat atenția, rămânând, dacă iconomia dumnezeiască îmi va îngădui, să aprofundez detalii, care necesită mai mult timp de analiză și investigare⁶. În același timp, adresez îndemnul, cu precădere studenților mei, dar și celor ce vor lectura aceste rânduri, de a continua lămurirea celor expuse, având convingerea că descoperirile, cercetările și analizele referitoare la un subiect sau altul se îmbogățesc, după cum se constată, din generație în generație.

II. PRIMA MARE UNIRE A ROMÂNILOR, EVENIMENT REALIZAT SUB SCEPTRUL DOMNULUI MIHAI VITEAZUL

Dacă se cercetează timpul în care a domnit Mihai Viteazul, se constată că, datorită acțiunilor sale de amploare, prestigiul Țărilor Române, adică al Țării Românești, al Moldovei (Moldovlahia) și al Transilvaniei (Ardeal), se va ridica, ajungând să fie considerate „cea mai dinamică și eficace forță militară a *Ligii Creștine* (1593-1606)” cât privea luptele

de arme (2), marea sa contribuție la sprijinirea misiunii - pastorale a Bisericii noastre, precum și la apărarea Creștinătății și a Europei, în vremuri întunecate (3)”, vezi Ștefana Totorcea, „La 420 de ani de la moartea martirică a lui Mihai Viteazul, IPS Nifon oferă trei motive pentru o posibilă canonizare (27.05.2021)”, disponibil la <https://basilica.ro/la-420-de-ani-de-la-moartea-martirica-a-lui-mihai-viteazul-ips-nifon-ofera-trei-motive-pentru-o-posibila-canonizare/> (accesat la 27.05.2021); „Cuvântul IPS Părinte Mitropolit Nifon la pomenirea de 420 de ani de la trecerea la Domnul a Voievodului Mihai Viteazul”, disponibil la <https://arhiepiscopiatargovistei.ro/stiri/cuvantul-ips-parinte-mitropolit-nifon-la-pomenirea-de-420-de-ani-de-la-trecerea-la-domnul-a-voievodului-mihai-viteazul.html> (accesat la 27.05.2021). Pentru alte propuneri și demersuri privind proclamarea domnului Mihai Viteazul ca Sfânt al Bisericii Ortodoxe Române, vezi și *Mihai Viteazul simbol al celor mai înalte virtuți ale poporului român*, Fundația Societatea Academică Moscoplitană, Editura Justin și George Justinian Tambozi, București, 2003; Pr. Alexandru Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul (1593-1601) - erou al națiunii române și martir al Bisericii străbune*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2018 (infra: Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*); *Scrisori către Raiuri – Mihai Viteazul*, concepție și ediție îngrijită de Mădălina Fărcaș și Laurian Stănescu, Editura UZP, București, 2021 (infra: *Scrisori către Raiuri*). Acestor titluri li se adaugă și cartea Părintelui Niculae Șerbănescu, citată în nota de mai jos. Circulă și un *Acatist* închinat *Fericitului între Voievozi Mihai Vodă*, vezi Protos. Teoctist Moldoveanu, *Umbra lui Mihai Viteazul de la Mănăstirea Plăviceni*, Editura UZP, București, 2020, pp. 87-97 (infra: Protos. Teoctist, *Umbra lui Mihai Viteazul*).

⁴ Dintre titlurile editate de către Arhiepiscopia Târgoviștei, cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Nifon, Arhiepiscop și Mitropolit al Târgoviștei, în cinstea și comemorarea domnului Mihai Viteazul, vezi: Pr. Prof. Niculae Șerbănescu, *Politica religioasă a lui Mihai Viteazul*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2001 [infra: Șerbănescu, *Mihai Viteazul*; volum reeditat, cu noi prefețe și având titlul schimbat, vezi idem, *Dimensiunea religioasă a personalității domnitorului Mihai Viteazul (1593-1601). Premise și argumente pentru canonizare*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2011 (infra: Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*); idem, *Voievodul Mihai Viteazul, apărător al Bisericii străbune și unificator al neamului românesc. Premise și argumente pentru canonizare*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018]; *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013 (infra: *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*; de precizat că articolele și studiile din *Întregitor de țară și martir al neamului românesc* au fost preluate și reeditate în *Mihai Viteazul - voievod al unității românești, promotor al Ortodoxiei străbune și martir al neamului nostru. 425 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018).

⁵ Vezi *Voievodul Mihai Viteazul – apărător și mărturisitor al credinței strămoșești*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2021, pp. 398-452. De altfel, prezentul studiu este o variantă îmbunătățită a versiunii care a fost tipărită, cu același titlu, în volumul menționat mai sus. În momentul predării la tipar a volumului respectiv nu am avut la dispoziție anumite referințe bibliografice, primite între timp și pe care le-am inserat, după cum revendică prestanța academică, în această variantă.

⁶ Timpul alocat redactării acestui studiu a fost scurt, datorită obligațiilor asumate la catedră, în contextul legislației atipice românești (dublă normare în vederea promovării universitare).

antiotomane din acea epocă a istoriei. De consemnat că domnul Mihai Viteazul, „în definirea programului său politico-militar, a invocat până la moarte atașamentul față de *Creștinătate*”⁷, ceea ce l-a determinat să-și transforme țara „într-un *scut al întregii lumi creștine*” și să-și prezinte „faptele ca decurgând din rolul ce și l-a asumat de *luptător pentru credința creștinească*”⁸, cu alte cuvinte, pentru credința creștină ortodoxă, pe care a mărturisit-o din convingere, nutrind chiar nădejdea de a vedea „gloriosul stindard al Sfintei Cruci triumfând peste zidurile și turnurile cetății Constantinopole⁹, ba încă și în Cetatea Sfântă¹⁰, în care Mântuitorul a îndurat grelele patimi ale morții pentru păcatele noastre”¹¹.

Această atitudine exprima, pe de o parte, faptul că viața social-politică se împlenea, în acel timp, cu viața intelectual-duhovnicească, iar pe de altă parte, va pricinui multe consecințe pe multiple planuri, dintre care enumerăm, avându-se în vedere lupta antiotomană, doar câteva: Poarta nu va mai impune, în urma luptelor antiotomane ale domnului Mihai Viteazul, cuantumul obligațiilor materiale dinainte de 1594 pentru Țările Române; va fi declanșat imboldul mișcărilor de eliberare a populațiilor creștine ortodoxe din Balcani, pentru care domnul Mihai Viteazul a reprezentat, în acel timp al istoriei, „adevăratul conducător în lupta lor antiotomană”¹²; spațiul românesc va deveni, în timpul domnului Mihai Viteazul, o importantă scenă de confruntări politico-militare între creștini și musulmani, dar și între Imperiul Habsburgic, cel Otoman și Polonia sau Uniunea Polono-lituană (1569), ale căror interese se ciocneau în și pentru teritoriile românești¹³.

De altfel, „în condițiile intrării Transilvaniei și Moldovei sub controlul politic al Poloniei, ostilă domniei lui Mihai Viteazul”, dar și ale „luptelor antiotomane preconizate de *Liga Creștină*”¹⁴, frontul comun al românilor este spart. Această situație determină, după unii istorici, „acțiunile voievodului Mihai Viteazul, din considerente de securitate și de solidaritate etnico-confesională privind, printre altele, și continuarea luptei antiotomane, de a trece sub stăpânirea sa Transilvania (Șelimbăr, 18/28 octombrie 1599¹⁵) și Moldova (aprilie/mai-iunie/iulie 1600)¹⁶. Ca urmare a acestor evenimente, pentru prima dată în istorie

⁷ Ion I. Croitoru, *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012, p. 99 (infra: Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I).

⁸ *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I, Editura Academiei, București, 1982, pp. 99-100 (infra: *MVCE*, I).

⁹ Cerând ajutor și regelui Filip al II-lea (1555-1598) al Spaniei pentru acțiunile sale (2 februarie 1600), domnul Mihai Viteazul se considera capabil, cu condiția de a i se acorda conducerea oștilor *Ligii Sfinte* sau *Creștine*, să elibereze de otomani nu doar Peninsula Balcanică, ci chiar și Constantinopol, vezi Alexandru Moraru, „Domnitorul Mihai Viteazul (1593-1601) – ostașul lui Hristos și apărătorul Creștinătății europene”, în *Tabor* 11/10 (2017), p. 15 (infra: Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul*).

¹⁰ Adică în Ierusalim.

¹¹ *MVCE*, I, pp. 648-649; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 99.

¹² Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 99.

¹³ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 99-100.

¹⁴ Despre *Liga Creștină*, vezi P. P. Panaitescu, „Sfânta Ligă”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, pp. 17-26.

¹⁵ Spre amintirea acestei victorii, în 1600, a fost emisă și o medalie comemorativă cu chipul domnului Mihai Viteazul, iar din partea împăratului Rudolf al II-lea el a primit cadou o platoșă [Ion Nistor, „Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom. XXVIII, 1945-1946, p. 462 (infra: Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*)].

¹⁶ Pentru detalii inedite, vezi Marin A. Cristian, *Mihai Viteazul, „Io Mihai Voievod, din mila lui Dumnezeu, Domn al Țării Românești și al Ardealului și a toată Țara Moldovei*, Colecția Dacoromania, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 2013, pp. 197-261 (infra: Cristian, *Mihai Viteazul*).

un voievod român se intitula din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei”¹⁷.

Această unire dovedea Europei din acea vreme, dar și Imperiului Otoman, capacitatea militară a românilor, care transformaseră, sub conducerea domnului Mihai Viteazul, conceptul de geografie istorică a Daciei și a unității lor de credință într-o realitate politică. Din nefericire, această unire a fost de scurtă durată, căci împotriva ei și a domnului se ridică un val de ostilitate tocmai din partea Marilor Puteri creștine, care doreau să mențină cele trei Țări Române în stare de vasalitate și să-și împartă influențele asupra lor. În urma acestor divergențe, la care se adaugă și altele care reflectă slăbiciunile firii umane, domnul Mihai Viteazul este asasinat (duminică, 9/19 august 1601) din ordinul generalului austriac George/Gheorghe Basta, care primise în secret misiunea uciderii sale de la împăratul Rudolf al II-lea¹⁸, punându-se, astfel, „capăt unei forțe care a reprezentat unul dintre cele mai remarcabile momente de solidaritate a popoarelor sud-est europene în lupta lor contra dominației otomane”¹⁹, pe baza căreia se ajunsese chiar să se analizeze posibilitatea alungării otomanilor din Europa”²⁰.

De consemnat că, în cercurile europene, această idee nu mai fusese vehiculată în termeni reali de mai bine de un secol și jumătate, adică din vremea lui Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei (1441-1446, 1448) și guvernator al Ungariei (1446-1453)²¹, iar, ulterior, oameni politici și militari din Apus sau Răsărit au preluat planul domnului Mihai Viteazul. Drept urmare, nu au lipsit încercări, venite, de data aceasta, chiar din partea lor, de a reunifica cele trei Țări Române sub suzeranitatea Marilor Puteri creștine, cum au fost, de pildă, cea a lui Henric de Turenne (1611-1675) în 1633, faimosul general din timpul regilor francezi Ludovic al XIII-lea (1610-1643) și Ludovic al XIV-lea (1643-1715); cele propuse, în repetate rânduri, de către Ecaterina a II-a, țarina Rusiei (1762-1796), în anii 1771, 1782, 1783 și 1790; cea din timpul războiului ruso-otoman (1806-1812); cea a diplomatului grec Ioan Capodistrias/Kapodistrias (1776-1831), care sugera, în 1828, „formarea unui ducat sau regat al Daciei sub protecția rusească”²².

Toate aceste încercări reflectau considerațiile istoricului Richard Knolles (1550-1610), primul autor englez al unei istorii a otomanilor, tipărită la Londra (1603), care, analizând întreaga domnie a voievodului Mihai Viteazul, constata că „cele trei țări războinice și de

¹⁷ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 100. Domnul Mihai Viteazul și-a menținut această titlatură din 27 mai 1600 (menționată, pentru prima dată, în hrisovul de împuternicire a mănăstirii Neamț asupra proprietăților sale, pe care domnul l-a emis, cu respectiva dată, din cancelaria domnească situată la Iași, vezi *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XI, Editura Academiei, București, 1975, p. 529; Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 250, 397) până la 18 septembrie 1600, când oastea sa, revenită din Moldova, a fost învinsă la Mirăslău, lângă Aiud, în Transilvania, de către generalul George/Gheorghe Basta, a cărui armată a avut sprijinul nobilimii răscolite din Transilvania (Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 240). De adăugat și faptul că, în urma încheierii tratatului de vasalitate cu principele Transilvaniei Sigismund Báthory, la 10/20 mai 1595, acesta din urmă se intitula „principe al crăiilor Transilvania, Moldova și Valahia Transalpină și domn al părților ungurene (Regnorum Transilvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpiniae Princeps et Partium Regni Hungariae Dominus)”, titlatură trecută apoi în blazonul Báthoreștilor (Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, p. 449).

¹⁸ Vezi Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 290-326.

¹⁹ Nicolae Stoicescu, „L’armée de la Valachie sous le règne de Michel le Brave (1593-1601)”, în *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 13/3 (1975), p. 366.

²⁰ *MVCE*, I, pp. 556-557; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 100.

²¹ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 100, nota 14.

²² C. Bodea, V. Căndea, *Transylvania in the History of the Romanians*, New York, 1982, p. 24; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 100, nota 12.

graniță, Transilvania, Valahia și Moldova, erau bastioanele cele mai sigure ale acestei părți a Creștinătății și foarte expuse furiei inamicului comun”²³.

Însă, faptele domnului Mihai Viteazul, urmate, sub diferite forme²⁴, și de către alți domni români, precum Radu Șerban (1601, 1602-1610, 1611)²⁵, Matei Basarab (1632-1654), considerat, pentru politica lui, „un alt Mihai Voievod”²⁶, Mihnea al III-lea Radu (1658-1659)²⁷ etc. sau chiar de către principii ai Transilvaniei²⁸, vor marca Prima Mare Unire a românilor (1600), pe care el a realizat-o și care va constitui, peste secole, imboldul pentru Unirea cea Mică (24 ianuarie 1859), sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859-1866, † 1873), dar și pentru a Doua Marea lor Unire (1 decembrie 1918), sub regele Ferdinand I (1914-1927).

III. ELEMENTELE UNITĂȚII ROMÂNILOR ȘI LEGĂTURA LOR DE CREDINȚĂ CU CEI DE ALTE NEAMURI

Acest fapt al unirii celor trei Țări Române, pentru prima dată sub autoritatea domnului Mihai Viteazul, reflectă unitatea românilor de neam, de credință, de limbă, de cultură și de civilizație, iar toate aceste aspecte ale unității lor au fost cultivate de către și prin Biserica Ortodoxă, față de care domnii românilor și-au exprimat atașamentul prin ctitorii de biserici și mănăstiri, dani și tipărirea de cărți, la care se adaugă multe și alte fapte și gesturi, ajungându-se și la mărturisirea credinței cu prețul vieții, precum în cazul Sfântului Neomartir Constantin Brâncoveanu, domn al Țării Românești (1688-1714), care a primit cununa muceniciei pentru credința în Domnul și Mântuitorul Iisus Hristos, împreună cu fiii săi, Sfinții Neomartiri Constantin, Ștefan, Radu și Matei, alăturându-li-se și sfetnicul său, Sfântul Ianache Văcărescu²⁹.

Din mărturiile păstrate și cercetările istoricilor reiese faptul că și domnul Mihai Viteazul a fost un „domn creștin”, iubitor și cinstitor al Bisericii Ortodoxe. El apare ca ctitor de biserici și mănăstiri, promotor al legăturilor cu Patriarhiile Orientale și alte Biserici Ortodoxe locale, dar și ca mărturisitor al credinței creștine ortodoxe. Legat de acest ultim aspect, Sfântul Petru Movilă (1596-1646/1647), mitropolit al Kievului (1633-1646/1647) și reprezentat de seamă al familiei Movileștilor, membrii căreia au domnit atât în Moldova, cât și în Țara Românească, a lăsat posterității o mărturie, consemnată în *Memoriile* sau *Însemnările* sale. Scrierea acestor note autobiografice, în limba slavonă medio-bulgară,

²³ Mihai Viteazul în conștiința europeană, vol. II, Editura Academiei, București, 1983, pp. 83, 98; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 116. Despre impactul domniei lui Mihai Viteazul în lumea europeană, vezi, de pildă, colecția *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I-V, Editura Academiei, București, 1982, 1983, 1984, 1986, 1990.

²⁴ Din punct de vedere politic, erau urmărite fie reluarea luptei antiotomane, fie aplicarea unei politici de echilibru între Marile Puteri, fie încercarea de a stăpâni simultan două țări ale românilor sau de a fi realizată o alianță antiotomană tripartită a celor trei Țări Române (Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 201, nota 2).

²⁵ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 100-101.

²⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV/1, București, 1882, p. 671 (infra: *Hurmuzaki*, IV/1); Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 103.

²⁷ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 107.

²⁸ De pildă, principele Gabriel Bethlen (1613-1629) dorea să unească cele trei Țări Române, dar prin impunerea Calvinismului [Ion I. Croitoru, *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. II, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012, p. 499 (infra: Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II)].

²⁹ Despre Sfântul Ianache Văcărescu, fiind cunoscut în literatura de specialitate și cu numele de Ianache sau Enache Văcărescu, originar din părțile județului Dâmbovița, vezi *Sfântul Ianache Văcărescu – Mărturisitor al credinței străbune dimpreună cu Sfinții Martiri Brâncoveni*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, 2021.

întrebuințată în Țara Românească, dar și în Moldova, Sfântul Petru Movilă a început-o pe când se afla retras la moșia sa din Polonia, Rubejovca (Rubiejowka), unde a rămas în perioada anilor 1621/1622-1627, înainte de a intra în viața monahală (15 august 1627), ca trăitor al obștii Lavrei Pecerska din Kiev³⁰, și au fost terminate în primii ani de stăreție la Lavra menționată³¹. Sfântul Petru Movilă evocă în *Memoriile* sale fapte și persoane istorice, autenticitatea Bisericii Ortodoxe în comparație cu alte confesiuni creștine, obiceiuri și tradiții ale românilor, dar și din Ucraina și Lituania, precum și lupta de apărare a creștinilor ortodocși în fața propagandelor apusene, romano-catolică și protestantă³². În acel timp, românii din Transilvania cunoșteau aceste propagande, dar și creștinii ortodocși din Polonia, unde se desfășura o intensă propagandă romano-catolică, al cărei apogeu fusese atins prin unirea de la Brest-Litovsk (1595-1596), care marca materializarea din partea Bisericii Romano-catolice a fenomenului Uniunii, continuat și în secolele următoare.

De altfel, presiunile și frământările prin care treceau ortodocșii din Polonia erau cunoscute domnilor Moldovei, Aron Tiranul (1591-1592, 1592-1595) și Ieremia Movilă (1595-1600, 1600-1606), precum și domnului Țării Românești, Mihai Viteazul, dar și ierarhiei bisericești din aceste țări, atât prin legăturile politice cu regatul Poloniei sau legăturile cultural-bisericești cu Frățiile ortodoxe de acolo, cât și prin contactele pe care reprezentanții Patriarhiilor răsăritene le aveau cu conducătorii spirituali și politici ai românilor, în drumurile lor dus-întors spre Polonia sau spre Rusia. Spre exemplu, Constantin Vasile Ostrogski (1526-1608)³³ și fiul său, Ianuș/Ianusz (1554-1620), erau în corespondență și schimburi de solii cu domnul Mihai Viteazul. Același domnitor se afla în corespondență cu patriarhul Alexandriei Meletie I Pigas (1590-1601), pe care-l îndemna să vină în Polonia, spre ajutorul ortodocșilor de acolo, mai ales după realizarea unirii forțate a ortodocșilor cu Roma la Brest-Litovsk, îndemn pe care l-a adresat aceluiași patriarh și domnul Moldovei Ieremia Movilă³⁴. Iezuitul Petre Skarga, unul dintre autorii unirii forțate a ortodocșilor din regatul polon cu Roma și dușmanul domnului Mihai Viteazul, recunoștea că „schismaticii”, adică ortodocșii din Polonia, „îl divinizau” pe domnul român „ca pe un Mesia”, datorită faptelor sale, dar și speranței care și-o puseseră în el³⁵. Grecul Nichifor Dascălul, exarhul Patriarhiei Ecumenice pentru „țările rusești” și sol al otomanilor în Țările Române extracarpătice, dar și în Polonia, s-a aflat în legătură directă cu domnitorii menționați mai sus, bucurându-se îndeosebi de sprijinul domnului Mihai Viteazul³⁶. Exarhul patriarhului Meletie I Pigas al Alexandriei, Sfântul Neomartir Chiril Lucaris³⁷, a vizitat Țările Române

³⁰ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 366-367.

³¹ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, Craiova, 1999, p. 109, nota 187 (infra: † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*). Sfântul Petru Movilă a ocupat această funcție de egumen al mănăstirii Lavra Pecerska în perioada 1627-1633. Pentru câteva detalii privind această perioadă din viața Sfântului Petru Movilă, vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 367-372.

³² Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 367.

³³ Mareșal de Volynia și voievod de Kiev, conducător politic și sprijinitor al ortodocșilor din Polonia.

³⁴ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 544.

³⁵ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 544, nota 108.

³⁶ Exarhul Nichifor Dascălul participase la sinodul unionist de la Brest-Litovsk, atrăgându-i de partea ortodocșilor și pe protestanții din Lituania, iar când Mihai Viteazul a aflat de condamnarea (Dieta din 1597) și încarcerarea lui în închisoarea din Malborg (Prusia), i-a cerut regelui polon eliberarea acestuia, în numele lui și al patriarhului de Constantinopol, vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 2002, pp. 192-193 [infra: Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2002)].

³⁷ Patriarh de Alexandria (1601-1620, ca Chiril al III-lea) și de Constantinopol [1612 (locțiitor al scaunului ecumenic), 1620-1623, 1623-1633, 1633-1634, 1634-1635, 1637-1638, ca Chiril I], ierarhul Chiril Lucaris este Sfânt Neomartir al Bisericii Ortodoxe, trecut în rândul Sfinților de către Patriarhia de Alexandria, la 6 octombrie

extracarpatică în drumurile dus-întors spre Polonia (1594-1601), purtând atât mesajele patriarhului către ortodocșii din Polonia înainte de unirea de la Brest-Litovsk (1595-1596), cât și răspunsurile pentru tratativele de unire de la Vilna (1599-1600)³⁸.

IV. MINUNI ȘI FAPTE ALE MĂRTURISIRII ORTODOXIEI

În acest context, Sfântul Petru Movilă a dorit să redea, în *Memoriile* sale, „minuni și fapte” privind confruntarea dintre romano-catolici și ortodocși pe teme de credință și practici liturgice³⁹. Una dintre aceste minuni este un episod în care este implicat direct domnul Mihai Viteazul, pe care mitropolitul Nestor al Olteniei (1978-2000) a numit-o „columna unei biruințe ortodoxe”⁴⁰, reprezentând, după avocatul Adrian Iscru, admirator și, totodată, cercetător al istoriei românilor⁴¹, „o mărturie importantă despre activitatea misionară creștină” a domnului caracterizat drept „un creștin ortodox convins și devotat”⁴². Această minune a fost preluată din *Memoriile* sau *Însemnările* Sfântului Petru Movilă și tradusă în limba română de către arhimandritul Ghenadie Enăceanu, prin anii 1882-1884, chiar în vremea când redacta o lucrare consacrată mitropolitului român⁴³, și reflectă circumstanțele istorice care au avut un rol major în formarea caracterului acestui Sfânt Părinte al Bisericii Ortodoxe⁴⁴. Contemporan evenimentului, deoarece s-a petrecut în timpul copilăriei sale⁴⁵, Sfântul Petru Movilă istorisește următoarele⁴⁶:

2009, fixându-i-se ca zi de cinstitie data de 27 iunie, vezi <https://www.saint.gr/4188/saint.aspx> (accesat la 02.06.2021).

³⁸ Vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, pp. 544-545.

³⁹ Datorită acestui context se explică și relatarea despre demonizarea și vindecarea nobilului polon Viazdovski, de credință romano-catolică, aflat în slujba domnului Moldovei Ieremia Movilă, cu demnitatea de paharnic. Acest nobil batjocorise evlavie românilor adusă moaștelor Sfântului Ioan cel Nou așezate la Suceava, cu ocazia participării domnului la sărbătoarea Sfântului (24 iunie), fapt pentru care Dumnezeu l-a pedepsit cu demonizarea, dar a fost vindecat prin rugăciunile mitropolitului Gheorghe Movilă al Moldovlahiei (1588-1591, 1595-1600, 1600-1605), vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 367, nota 416; † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, pp. 115-119; Archim. Genadie Enăceanu, „Petru Movilă”, în idem, *Din istoria bisericească a românilor. Extracțe din jurnalul „Biserica Ortodoxă Română”*, Tipografia Cărților Bisericesci, București, 1882, pp. 194-201 (infra: Archim. Genadie Enăceanu, *Petru Movilă*). De consemnat că acest volum cu scrieri ale arhimandritului Ghenadie Enăceanu, aflat la Biblioteca Sfântului Sinod al Patriarhiei Române, cuprinde, după cum am găsit într-o notă care aparține mitropolitului Nestor al Olteniei, datată 14 martie 1996, extrase ale studiilor publicate în jurnalul menționat în titlul respectivului volum nu doar din anul 1882, după cum s-ar aștepta cineva, observând datarea cărții, ci din perioada anilor 1882-1884.

⁴⁰ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 109.

⁴¹ Dorind să marcheze aniversarea bicentenară a *Revoluției* pe care a condus-o eroul martir Tudor Vladimirescu (1821-2021), Adrian Iscru, urmându-și tatăl, reputatul istoric Gheorghe D. Iscru, în preocupările sale intelectuale și de suflet, a realizat, cu cheltuială proprie, „cea mai recentă reconstituire” a drapelului *Revoluției din 1821*, pe care l-au purtat și fluturat Tudor Vladimirescu și pandurii lui. Această reconstituire a putut să fie admirată la diferite manifestări prilejuite de bicentenarul menționat, de-a lungul anului 2021.

⁴² Adrian Gh. Iscru, *Prozelitismul papal în Țările Române în Evul Mediu – veacurile XV-XVI*, Casa de Editură și Librărie Nicolae Bălcescu, București, 2018, pp. 306, 308 (infra: Iscru, *Prozelitismul papal*).

⁴³ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 109 și nota 187.

⁴⁴ Archim. Genadie Enăceanu, *Petru Movilă*, p. 143.

⁴⁵ Născut la 21 decembrie 1596, din părinții Simion Movilă și Marghita Melania Hâra, fiind al treilea din cei opt copii ai familiei Movilă, Sfântul Petru Movilă și-a petrecut prima parte a copilăriei în Moldova, la Suceava, unde și-a început studiile cu un profesor trimis de către Frăția din Liov. În primăvara anului 1600, când domnul Mihai Viteazul a intrat în Moldova, Sfântul Petru și-a urmat familia, refugiată în cetatea Cameniței, unde a rămas vreme de un an, poate și mai mult. Între timp, tatăl său, Simion Movilă, a devenit domn al Țării Românești (1600-1601, 1601-1602), dar, se pare, că soția și copiii nu l-au urmat la Târgoviște. După domnia lui Simion Movilă în Moldova (1606-1607) și a primului său fiu, Mihai sau Mihăilaș (septembrie-decembrie 1607), doamna Marghita și copiii au venit la Târgoviște, la curtea domnului Radu Șerban, cu a cărui fiică, Ancuța

„Când Mihai voievod, domnul Țării Ungrovlahiei, alungându-l pe Bater Andreăși⁴⁷ și luând sceptrul domniei Transilvaniei⁴⁸, a venit în orașul capitală, care se numește Alba Iulia⁴⁹, a și voit ca să construiască acolo, în oraș, biserică ortodoxă. Dar preoții și cetățenii, și toți boierii, fiind de credință latină⁵⁰, nu-i permiteau lui să construiască, considerându-l pe el însuși că este de credință ortodoxă și pentru aceasta nu voiau să aibă în orașul lor biserică de altă credință.

(recăsătorită cu Nicoale Pătrașcu, fiul domnului Mihai Viteazul), s-a logodit Mihăilaș. Însă, la scurt timp după logodnă, Mihăilaș a trecut la Domnul (27 decembrie 1607), fiind înmormântat la mănăstirea Dealu. Din Țara Românească, doamna Marghita și ceilalți copii au trecut în Transilvania, în primăvara anului 1608, iar de acolo, în același an, s-au stabilit în Polonia, la Zolkwa, pe moșia hatmanului Stanislaw Zolkiewski, pe care unele izvoare îl indică drept „unchi” al copiilor lui Simion Movilă (Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 364-365; Ștefan S. Gorovei, „Movileștii. Contribuții”, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. I: „Casa noastră movilească”, Sfânta Mănăstire Sucevița & Editura Mușatinii, Suceava, 2006, pp. 161-162). Pentru faptul că s-a născut la 21 decembrie, când este cinstit Sfântul Petru al Rusiei, Sfântul Petru Movilă a primit, la botezul său, numele de Petru, ceea ce confirmă o veche tradiție a Bisericii Ortodoxe, conform căreia pruncul sau prunca primea numele unuia dintre Sfinții zilei în care se naștea (Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 161).

⁴⁶ Am redat textul în ortografia contemporană a limbii române, având în vedere, pe de o parte, traducerea pe care a făcut-o arhimandritul Ghenadie Enăceanu, cu textul slavon pe coloana stânga și cel românesc pe coloana dreaptă (Archim. Genadie Enăceanu, *Petru Movilă*, pp. 144-153), iar pe de altă parte, transcrierea și redarea acestei traduceri de către mitropolitul Nestor al Olteniei, nefiind, însă, completă († Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, pp. 109-112). De asemenea, am avut la îndemână traducerea pe care a refăcut-o I. Bogdan, redată în Nicolae Iorga, „Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom. XXVII, București, 1904, pp. 14-17 (infra: Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*), precedată de textul slavon (vezi Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, pp. 12-14), precum și o nouă traducere a lui Ștefan Lupan, revizuită de către el însuși, fiind retipărită în Sfântul Petru Movilă, *Proloagele de la Pecerska. Minuni din secolul al XVII-lea*, Editura Areopag, București, 2013, pp. 76-82. Pentru verificarea traducerii, am apelat la bunăvoința domnișoarei Yulia Petrova, căreia îi mulțumesc și pe această cale. Cercetătoare la Institutul de Studii Orientale al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei din Kiev, cunoscătoare de limbă română, Yulia a avut amabilitatea să-și jertfească din timpul său prețios și să-mi trimită corecturi, pe care le-am inserat în textul final al traducerii incluse în acest studiu.

⁴⁷ Adică pe cardinalul Andrei Báthory (1563-1599), care preluase, în 1599, conducerea Transilvaniei de la vărul său, Sigismund Báthory (1572/1573-1613), deținător, la rândul său, de mai multe ori al tronului de principe al Transilvaniei (1588-1594, 1594-1598, 1598-1599, 1601-1602). Evenimentul menționat de către Sfântul Petru Movilă s-ar fi petrecut după lupta de la Șelimbăr (18/28 octombrie 1599), când cardinalul, având titlul de principe al Transilvaniei și suzeran al Țării Românești (1599), ca urmare a acestei lupte, a fugit de la conducerea Transilvaniei, aflându-și sfârșitul în drum spre Moldova (câțiva secui, ridicați în favoarea domnului Mihai Viteazul, l-au ucis, în noaptea de 21 octombrie/1 noiembrie 1599; pentru mai multe detalii, vezi Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 223-224), iar domnul Mihai Viteazul a intrat triumfal în Alba Iulia, la 21 octombrie/1 noiembrie 1599, primind la porțile cetății cheile pe care i le-a trimis episcopul romano-catolic Dimitrie Napragy/Naprágyi (1597-1605). Domnul Mihai Viteazul l-a luat ca sfetnic pe acest episcop, care s-a dovedit, însă, a-i fi ostil, țesând, „împreună cu alți reprezentanți ai romano-catolicilor, cele mai murdare intrigi împotriva domnitorului” († Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 109, nota 188; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 100, 219; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488; Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, pp. 449-451, 461). Domnul Mihai Viteazul a fost felicitat de către însuși împăratul Rudolf al II-lea pentru înfrângerea cardinalului Andrei Báthory, printr-o scrisoare din 29 noiembrie 1599 [Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III/1, București, 1880, p. 363 (infra: *Hurmuzaki*, III/1); *MVCE*, I, pp. 304-305], fiind un răspuns la scrisoarea domnului Mihai Viteazul către el (4 noiembrie 1599), scrisoare prin care îl înștiința pe respectivul împărat despre lupta și victoria de la Șelimbăr (*Hurmuzaki*, III/1, p. 339; *MVCE*, I, pp. 257-258).

⁴⁸ În text: „Семиградскаго воеводства”, adică „Voievodatul celor șapte cetăți sau orașe”, ceea ce înseamnă denumirea Transilvaniei sau a Ardealului în limbile slave, denumire preluată din termenul german „Siebenbürgen”.

⁴⁹ Cetate cunoscută, în documentele vremii, cu denumirea latină de Alba Carolina sau cu cea slavonă de Bălgrad. Acest ultim termen este întâlnit și în textul slavon.

⁵⁰ Adică de lege latină sau romano-catolici.

Domnul le-a zis: «voi nu sunteți mărturisitori ai credinței celei drepte, căci nu aveți harul Sfântului Duh în Biserica voastră. Noi suntem drept credincioși și avem puterea cea adevărată a harului Sfântului Duh, pe care suntem gata, cu ajutorul lui Dumnezeu, a o arăta totdeauna și cu fapta». Ei, însă, voiau să dovedească aceasta în disputa de cuvinte și cu dovezi. Iar el zicea: «nu, nu în certuri de cuvinte⁵¹, ci cu fapta voiesc să dovedești voi sau să dovedesc eu, spre încredințarea tuturor». Ei apoi spun: «cum va trebui să dovedim, nu este cu putință altfel decât să arătăm prin cuvântul *Sfintelor Scripturi*». Iar el zise: «disputa de cuvinte este o osteneală fără de sfârșit, dar, dincolo de dispută, noi vom putea să dovedim cu ajutorul lui Dumnezeu, Celui ce degrabă ajută». «Mergem», zise, «în mijlocul orașului și acolo să se aducă apă curată, și arhiereul meu cu preoții lui să o sfințească înaintea tuturor; tot așa să facă și ai voștri acolo întocmai, și, sfințind-o, să o punem în biserica voastră cea mare până la patruzeci de zile, și să o închidem în vase deosebite, pecetluind atât eu, cât și voi, cu pecețile noastre și apa și ușile bisericii. Și, deci, a căroră va rămâne nestrucată, ca și cum ar fi luată acum din izvor, acelora este dreaptă credința⁵²; iar a căroră se va strica, să fie și credința rea. Căci, dacă apa mea va rămâne nestrucată, după cum nădăjduiesc în Dumnezeu, [atunci]⁵³ fără nicio piedică să-mi permiteți mie a zidi biserica, iar dacă nu, conform voinței voastre, nu voi zidi».

Deci, ei toți au strigat într-un glas: «bine, bine, să fie așa!» Dimineața, a ieșit domnul cu toți boierii și cu a sa curte în piață, după obicei, cu procesiune⁵⁴, iar împreună cu dânsul episcopul și preoții cu crucea, lumânări și cădelnițe, și, stând într-un loc pregătit, au făcut sfințirea cea mare a apei, rugându-se toți cu lacrimi și suspine, ca să preamărească Dumnezeu credința ortodoxă, iar pe rău-credincioși să-i rușineze. Și latinii, într-un alt loc, înaintea tuturor, au sfințit, după obiceiul lor, apa și cu sare au sărat-o, și sfințindu-se astfel, fiecare [dintre părțile adunate] a turnat apa sa sfințită în vasul său și au pecetluit ambele vase cu peceți, pe ambele părți, și, aducându-le, le-au pus în biserica cea mare a latinilor, și, închizând ușile, le-au pecetluit, și s-au dus.

În toate zilele, domnul cu episcopul, preoții și toți ortodocșii se rugau necontenit, ajunând⁵⁵. Tot așa au făcut și latinii.

Trecând douăzeci și cinci de zile, după descoperirea lui Dumnezeu, a venit episcopul la el[, adică la domn,] și i-a zis: «cheamă-i pe latini și pe preoții lor, și nu accepta ziua a patruzecia, cea stabilită; să mergem în biserică și, despecetluind, să deschidem ușile, și vei vedea harul lui Dumnezeu, și [mai vei vedea] că robii credincioși ai Săi, care se încred cu toată nădejdea în El, nu se vor rușina». Iar domnul, chemându-i pe toți, după sfatul episcopului, a mers în biserică și, deschizând ușile, au intrat toți, și întâi episcopul ortodox și-a plecat genunchii, și cu lacrimi i s-a rugat lui Dumnezeu, zicând: «Dumnezeule, Unule în Treime Sfântă, Preaslăvite și Închinată, după cum odinioară l-ai ascultat pe dreptul Tău Ilie cu foc întru arătarea adevărului Tău și i-ai rușinat pe cei rău-credincioși⁵⁶, încă și acum auzimă pe mine, nevrednicul robul Tău, și pe toți robii Tăi cei credincioși, care se află aici, nu pentru vrednicia noastră, pe care noi nu o avem, ci pentru preaslăvirea numelui Tău celui sfânt și pentru întărirea credinței noastre celei adevărate în Tine, arată harul cel nedespărțit al

⁵¹ Sau în dispute.

⁵² Termen sinonim, în contextul vremii, cu legea după care se conduceau adepții credinței respective.

⁵³ De precizat că, între paranteze drepte, am inserat mici completări de sens, menite să ușureze înțelegerea textului.

⁵⁴ Adică litanie.

⁵⁵ Altfel spus, postind.

⁵⁶ *Vezi III Regi 28: 23-39.*

Sfântului Duh în apa aceasta, cu nesticăciunea ei, ca să vadă toți cei de față că numai în Biserica Ta grecească, sobornicească, cea de Răsărit⁵⁷, este credința cea adevărată și harul cel adevărat al Sfântului Duh; căci Tu singur ești Cel ce binecuvintezi și pe toate le sfințești, Dumnezeu nostru, și Ție slavă Îți înălțăm, Tatălui și Fiului și Sfântului Duh, acum și pururea și în vecii vecilor, amin». Deci, sculându-se și cântând, «Domnul este luminarea mea și Mântuitorul meu, de cine mă voi teme», el a despecetluit vasul în care era apa cea sfințită, și văzând că a găsit apa mai curată și mai limpede decât înainte, și mirositoare cu mirosul ei propriu, după cum se întâmplă [cu apa] dintr-un izvor curgător, a strigat, grăind: «slavă Ție, Dumnezeu nostru, Cel ce n-ai disprețuit rugăciunea noastră, slavă Ție, Cel ce preamărești Biserica Ta, slavă Ție, Cel ce în mod minunat întărești credința ortodoxă și nu ne-ai rușinat pe noi în nădejdea noastră». Și către mulțime a zis: «veniți de vedeți, cum atâtea zile a stat această apă și a rămas, cu harul Sfântului Duh, nesticată, și încredințați-vă că credința noastră cea ortodoxă este adevărată!»

Latinii, de asemenea, rugându-se și făcând slujbă după obiceiul lor, au despecetluit vasul în care era apa lor și, îndată ce a fost deschis, toată biserica s-a umplut de putoare⁵⁸, încât s-au spăimântat toți latinii și, în uimirea lor, au strigat: «adevărată este credința grecească⁵⁹, pe care o ține domnul; să-și zidească biserica legii sale în orașul nostru, pentru că din moment ce noi ne-am împotrivit [zidirii bisericii], Dumnezeu S-a mâniat asupra noastră și ne-a împrăștiat apa noastră!» Și astfel, rușinându-se latinii cu preoții lor, s-au împrăștiat cu mare rușine, iar alții dintre dâșii s-au întors la credința ortodoxă. Iar domnul cu episcopul, preoții, toți boierii și oștenii săi, plini de bucurie și de veselie, s-au reîntors la curtea sa, preaslăvind-L și binecuvântându-L pe Dumnezeu pentru minunea petrecută, spre întărirea credinței ortodoxe celei adevărate. El a făcut în acea zi o mare bucurie orășenilor și oștenilor săi. Cu jurământ, toți locuitorii pământului Transilvaniei⁶⁰ au promis de a zidi biserica ce niciodată să nu se ruineze. Îndată, domnul a început a o zidi (dar nu în oraș, ca nu cumva, odată cu schimbarea vremurilor, să o strice, ci la marginea orașului, aproape de zidurile cetății, într-un loc frumos). Și au zidit-o și a fost târnosită, și Episcopie a stabilit acolo (căci mai înainte episcopii⁶¹ trăiau în alt loc⁶²), și astăzi este, și, cu ajutorul lui Dumnezeu, există. El l-a instalat acolo pe cel dintâi episcop al Alba Iuliei⁶³, pe Ioan⁶⁴, bărbat

⁵⁷ În limbajul vremii, termenul „grecească” era sinonim cu cel de „ortodoxă”. Așadar, se făcea referință la Biserica „ortodoxă” și „sobornicească” de la „Răsărit”, specificându-se însușiri ale Bisericii celei „una”, precum și situarea ei cu precădere în Răsărit și nu în Apus.

⁵⁸ Cu alte cuvinte, de miros urât sau duhoare.

⁵⁹ Altfel spus, în sensul celor menționate în nota 57, credința sau legea creștină ortodoxă.

⁶⁰ În text: „ținutului celor șapte cetăți sau orașe („земли Семиградскія”). Vezi mai sus și nota 48.

⁶¹ Referință la mitropolii românilor creștini ortodocși din Transilvania.

⁶² În timpul arhipăstoririi mitropolitului Eftimie I (1571-1574), sediul Mitropoliei Transilvaniei a fost mutat de la Lancrăm la Alba Iulia, unde se afla sediul principilor Transilvaniei și al superintendentului calvin ungar, dar în afara zidurilor cetății, căci ortodocșilor le era interzisă desfășurarea cultului lor în cetate [Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 130 (infra: Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*); Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 219, nota 87]. În secolele XIV-XVI, reședința Mitropoliei Transilvaniei s-a perindat prin mai multe localități: Râmeț, Hunedoara, Nandru, Feleac, Prislop, Geoagiu de Sus și Lancrăm [Florin Dobrei, „Ioan de la Prislop – un ierarh hunedorean pe scaunul mitropolitan al Bălgradului”, în *Revista Teologică* XVIII (90)/1 (2008), p. 85 (infra: Dobrei, *Ioan de la Prislop*)].

⁶³ În text: Bălgrad. Vezi mai sus și nota 49.

⁶⁴ El este mitropolitul Transilvaniei Ioan al III-lea (1585-1605), fost egumen al mănăstirii Prislop sau a Silvașului (Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 221; pentru mai multe date vezi Dobrei, *Ioan de la Prislop*, pp. 76-88). Din aceste cuvinte, avându-se în vedere contextul istoric, se înțelege că domnul Mihai Viteazul nu a

blând, virtuos și sfânt, care, trăind acolo cu sfințenie, s-a învrednicit de a primi darul facerii de minuni. După moartea lui, trupul i-a rămas nestruciat și este până acum cu bună mireasmă, făcând multe minuni celor ce, cu credință, se apropie de racla lui, spre slava lui Hristos, Dumnezeu nostru, Căruia I se cuvine toată slava, cinstea și închinăciunea, împreună cu Tatăl Său Cel fără de început și cu Preasfântul, Preabunul și de viață Făcătorul Său Duh, acum și pururea și în veci vecilor, amin.

Aceasta s-a scris citind-o în *Cronica muntenească*⁶⁵ și auzind-o de la mulți martori oculari, demni de credință, și mai ales de la vistiernicul⁶⁶ domnului, care era atunci, iar acum fiind mare logofăt al pământului Ungrovlahiei⁶⁷, și de la Dragomir⁶⁸, marele pitar al aceleiași țări”.

V. POLITICA BISERICESCĂ A DOMNULUI MIHAI VITEAZUL ÎN TRANSILVANIA. CTITORIA MITROPOLITANĂ DE LA ALBA IULIA

Lăsând la o parte detaliul istoric al plasării zidirii bisericii ortodoxe la Alba Iulia după bătălia de la Șelimbăr (18/28 octombrie 1599), moment care ar putea fi interpretat și drept o confirmare a unui demers poate deja început, reprezentând, din acest punct de vedere, o temă deschisă cercetărilor, scopul istorisirii acestei minuni, petrecută în timpul domniei lui Mihai Viteazul, cunoscut creștinilor ortodocși din Polonia, după cum s-a arătat și mai sus, a fost „păstrarea și apărarea Ortodoxiei”⁶⁹ în fața propagandei romano-catolice, dar și a celei protestante, din acel timp. De altfel, prin această minune sunt subliniate, printre altele, lucrarea harică a Sfințelor Taine în Biserica Ortodoxă, inexistentă, conform celor petrecute în cazul relatat, în Biserica Romano-catolică, lucru de care erau acuzate și Bisericile Protestante în polemicile vremii, precum și cinstirea Sfinților și a Sfințelor Moaște⁷⁰, aspecte de credință pe care protestanții le respingeau. Urmare a acestei minuni a fost că domnul Mihai Viteazul obține sau, mai degrabă, reconfirmă, dacă se are în vedere faptul că tratativele și pregătirea proiectului pentru zidirea unei „catedrale ortodoxe mitropolitane și a unei reședințe la Alba

înființat o nouă Episcopie sau Mitropolie cu această ocazie, ci că a statornicit să fie acolo noul sediu al Mitropoliei, unde se afla deja încă din timpul mitropolitului Eftimie I (vezi mai sus nota 62), după cum nici că ierarhul Ioan a fost primul întâistătător al Mitropoliei, ci cel dintâi mitropolit instalat de către domnul Mihai Viteazul în noul sediu al Mitropoliei Transilvaniei (Dobrei, *Ioan de la Prislop*, p. 85).

⁶⁵ Prin folosirea termenului „muntenească”, arhimandritul Ghenadie afirmă că mitropolitul Petru Movilă se lasă influențat de numirea poloneză a Țării Românești (Archim. Genadie Enacénu, *Petru Movilă*, p. 153, nota a). Această *Cronică*, numită în limbajul vremii și *Letopiseș* sau *Hronic*, a fost scrisă de către logofătul Teodosie, care l-a însoțit pe domnul Mihai Viteazul în Transilvania, făcând parte din sfatul său († Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 112).

⁶⁶ Hristea (numit și Hrizea), vistiernic și mare logofăt al domnului Mihai Viteazul [† Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113, nota 191; Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 12; Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 1 (infra: Meteș, *Mănăstirile*).

⁶⁷ Sau al Țării Românești.

⁶⁸ Dragomir din Cârțoclești, frate cu doamna Stanca, soția domnului Mihai Viteazul, mare pitar, apoi mare vornic [† Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113, nota 192; Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 12; vezi și Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 53; Emanoil Hagi-Moscu, *Boierii lui Mihai Viteazul. În jurul unei improvizații istorico-genealogice*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1929, pp. 15-16 (extras din *Arhivele Olteniei* 43-44)].

⁶⁹ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 109.

⁷⁰ În descrierea minunii se face precizarea că mitropolitul Ioan era „sfânt”, fapt pentru care „s-a învrednicit de a primi darul facerii de minuni”, iar „după moartea lui, trupul i-a rămas nestruciat” și „cu bună mireasmă, făcând multe minuni”.

Iulia, pentru arhiepiscopul român al Transilvaniei”, au început încă din anul 1595⁷¹, acordul romano-catolicilor, implicit și al autorităților Principatului Transilvaniei, de a construi o biserică ortodoxă și reședință mitropolitană la Alba Iulia, în imediata vecinătate a zidurilor cetății⁷².

După cum se cunoaște, în timpul domniei lui Mihai Viteazul, „eroul unirii celor trei țări ale românilor”, Biserica Ortodoxă din Transilvania a înregistrat o renaștere, prin măsurile pe care el le-a întreprins. Aceste măsuri „se încadrau în eforturile de reorganizare a vieții religioase și de întărire a credinței ortodoxe față de propaganda protestantă, dar și de expansiunea romano-catolică, mai ales după unirea de la Brest-Litovsk (1595-1596)”⁷³. De reamintit că românii nu se numărau printre națiunile recunoscute ale Principatului, dar nici credința sau legea lor strămoșească nu fusese acceptată printre „religiile” sau „confesiunile recepte”, acordându-i-se, în schimb, statutul de „tolerată”, în timp ce românii nu figurau printre „stările” Transilvaniei⁷⁴.

Derulând, pe scurt, șirul evenimentelor, se constată că solia trimisă la Alba Iulia, în mai 1595, pe când Mihai Viteazul era domn numai al Țării Românești, solie formată din mitropolitul Eftimie al II-lea (1594-1602) al Ungrovlahiei, episcopii Teofil I al Râmnicului (1591-1601) și Luca Cipriotul al Buzăului (1583-1602)⁷⁵, însoțiți de câțiva dintre dregătorii lui, ca să încheie o alianță antiotomană cu principele Sigismund Báthory, a avut în vedere și situația Bisericii Ortodoxe a românilor din Transilvania. Drept urmare, tratatul semnat la Alba Iulia (10/20 mai 1595), prin care domnul muntean devenea vasalul principelui Sigismund Báthory⁷⁶, contrar recomandărilor date solilor, cuprindea și câteva prevederi (în articolele 12 și 13) favorabile Bisericii Ortodoxe din Transilvania, organizată sub forma unei Mitropolii, care avea, conform celor menționate mai sus, „un regim de toleranță”: a) toți preoții de mir și călugării români „să fie lăsați în obiceiul și tradiția din vechime, cu ritul, ceremoniile și libertățile lor”; b) toate bisericile românești din Transilvania să fie „sub jurisdicția sau ascultarea mitropolitului din Târgoviște, după dispoziția dreptului bisericesc și a rânduielilor acelei țări”, adică a Țării Românești, „și își vor strânge veniturile lor îndătinat și obișnuite”⁷⁷. Prin prima măsură, se urmărea, pe de o parte, înlăturarea propagandei calvine la care tocmai fusese supusă Biserica Ortodoxă din Transilvania, în a doua jumătate a secolului la XVI-lea, până la venirea familiei romano-catolice Báthory pe tronul Principatului, în

⁷¹ † Nestor, *Mitropolitul Olteniei, Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113.

⁷² Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 367, nota 416.

⁷³ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 218; Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, p. 493.

⁷⁴ Despre felul în care românii au ajuns în această situație, menținută în contextul celor două propagande, romano-catolică și protestantă din secolele XVI-XVII, vezi, de pildă, Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, pp. 467-526.

⁷⁵ Refugiat în Țara Românească împreună cu rudeni de ale lui, după ce insula Cipru fusese cucerită de otomani în 1571, învățatul ieromonah Luca ajunge episcop de Buzău (1583-1602), apoi mitropolit al Țării Românești (1602-1629). El păstorește ca ierarh în timpul a cinci domni, participă la evenimentele politice legate de domnia lui Mihai Viteazul, având funcția de consilier apropiat al voievodului, îndeplinind pentru acesta din urmă diferite misiuni în interiorul și în afara țării. Ca episcop și mitropolit, el ctitorește mănăstirea Izvorani și se îngrijește de sporirea averilor Episcopiei Buzului, dar și ale Mitropoliei Țării Românești (Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 246, nota 84).

⁷⁶ Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 9; Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, p. 448.

⁷⁷ Hurmuzaki, III/1, p. 212; MVCE, I, p. 95; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 218; Florin Pintescu, *Românii din Transilvania la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII*, Editura Universității Suceava, Suceava, 2004, pp. 136-137 (infra: Pintescu, *Românii din Transilvania*).

1571⁷⁸, iar pe de altă parte, evitarea propagandei romano-catolice, pe care o trăise din plin Biserica Ortodoxă din Transilvania până la jumătatea secolului al XVI-lea și care putea să-și reînceapă acțiunile, pe baza inițiativei iezuiților de pe lângă familia Báthory. Cât privește cea de a doua măsură, se cuvine subliniat faptul că nu se conferea un nou statut de jurisdicție Bisericii Ortodoxe din Transilvania, care din 1401 era supusă canonic Mitropoliei Țării Românești⁷⁹, fără să-și piardă, însă, autonomia⁸⁰, „păstrată în pofida împrejurărilor vitrege în care și-a desfășurat activitatea, ci se dorea înlăturarea oricărei încercări de imixtiune a autorităților laice sau bisericești din Transilvania în viața internă a Bisericii Ortodoxe din Principat”⁸¹.

În felul acesta, prin recunoașterea subordonării față de Mitropolia Țării Românești, se păstra unitatea dogmatică, liturgică și canonică cu Patriarhia Ecumenică și celelalte Biserici Ortodoxe locale⁸². De altfel, ca un prim efect al tratatului menționat, i s-a îngăduit mitropolitului Ioan al III-lea (1585-1605), la 4 iunie 1596, să încaseze taxa cuvenită de la preoții români din Țara Făgărașului, taxă care, până atunci, se plătea superintendenților calvini⁸³.

În decembrie 1596, ca urmare a vizitei făcute principelui Sigismund Báthory la Alba Iulia⁸⁴, domnul Mihai Viteazul⁸⁵ a obținut permisiunea ridicării unei noi biserici ortodoxe, cu hramul *Sfânta Treime*, și a clădirilor adiacente, dar nu în interiorul cetății Alba Iuliei, ci

⁷⁸ Prin alegerea lui Ștefan Báthory (1533-1586), ca principe al Transilvaniei (1571-1575), devenit rege al Poloniei (1575-1586) și lăsând locul fratelui său, Cristofor Báthory (1575-1581). Familia Báthory va favoriza, în perioada 1571-1613, și o resurrecție a Bisericii Romano-catolice în Transilvania (Pintescu, *Românii din Transilvania*, p. 157).

⁷⁹ De fapt, mitropolitul Țării Românești era și *exarh al Plaiurilor*, adică al Mitropoliei Transilvaniei, care se afla și ea, astfel, sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, ocupând locul al XXIV-lea în lista dată de patriarhul Ierusalimului Hrisant Notaras, în 1715, vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 202 - nota 3, 218 - nota 85.

⁸⁰ Prin statutul de *exarhi ai Plaiurilor* pe care îl aveau mitropoliții Țării Românești sunt înțelese datoriile pe care ei le aveau față de Mitropolia Transilvaniei, și anume, hirotonirea întâi-stătătorilor ortodocși ardeleni, dăruirea Sfântului și Marelui Mir, pe care și ei îl primeau de la Patriarhia de Constantinopol, și vegherea ca să fie păstrată nealterată învățătura creștină ortodoxă (Dobrei, *Ioan de la Prislop*, p. 79).

⁸¹ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 218. De precizat că Mitropolia Transilvaniei nu a fost înființată de către domnul Mihai Viteazul, după cum susțin unii istorici (vezi Pintescu, *Românii din Transilvania*, pp. 137-140), fapt, de altfel, dovedit în literatura de specialitate, căci, „fără îndoială”, după „căderea lui, instituția creată de el ar fi fost suprimată” [Giugăl Rodica, *Politica religioasă a lui Mihai Viteazul*, Editura SITECH, Craiova, 2014, p. 70 (infra: Giugăl, *Politica religioasă*); în legătură cu această problemă, vezi Dobrei, *Ioan de la Prislop*, pp. 82-86].

⁸² Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, pp. 115, 134; vezi pe larg Pr. Mircea Păcurariu, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980, pp. 113-117.

⁸³ Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, I (până la 1698), Sibiu, 1935, p. 173 (infra: Meteș, *Istoria Bisericii*, I); Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, p. 133, nota 43; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 218, nota 84.

⁸⁴ Domnul Mihai Viteazul a fost primit, la 30 decembrie 1596, în Alba Iulia, cu mare pompă de către principele Sigismund Báthory. Întrevederile dintre cei doi conducători au avut loc între 30 decembrie 1596-5 ianuarie 1597 [† Nestor, *Mitropolitul Olteniei, Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113; Nicolae Edroiu, „Posesiunile lui Mihai Viteazul în Transilvania și semnificația acestora (1596-1601)”, în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005 (infra: *Mihai Viteazul și Transilvania*), p. 45 (infra: Edroiu, *Posesiunile*)].

⁸⁵ Despre opera de ctitor a domnului Mihai Viteazul în Transilvania, precum și alte donații și reparații, vezi Gheorghe Anghel, „Ctitoria mitropolitană din Alba Iulia”, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, pp. 218-219 (infra: Anghel, *Ctitoria mitropolitană*); Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 183-232; Tereza Sânișlaia, *Mihai Viteazul, ctitor*, București, 2001, pp. 33-40, 46-47, 53).

„lângă cetate”⁸⁶. Noul complex de clădiri (catedrala, reședința mitropolitului și chiliile călugărilor), înzestrat cu moșii de către domn⁸⁷ și chiar de către principele romano-catolic Sigismund Báthory⁸⁸, a fost ridicat în afara zidurilor cetății, în cursul anului 1597⁸⁹, și a fost centrul Mitropoliei Ortodoxe până în anul 1714, când a fost dărâmat din dispoziția autorităților habsburgice, pentru eliberarea terenului în vederea edificării fortificației bastionare, începând cu luna noiembrie 1715⁹⁰.

Având în vedere cadrul istoric de mai sus, mitropolitul Nestor Vornicesc plasează „disputa liturgică” între 30 decembrie 1596 și data începerii lucrărilor de zidire, adică în 1597, dispută care a avut loc în cetatea Alba Iuliei⁹¹, ceea ce ar explica și punerea apei sfințite în biserica romano-catolicilor și nu în noua biserică a românilor ortodocși, care urma să fie zidită. Părintele Niculae Șerbănescu consideră că dezbaterea reprezintă „o legendă”, creată de imaginația poporului⁹², și plasează zidirea bisericii și a mănăstirii în anul 1597⁹³. Însă, Părintele Șerbănescu vine cu o precizare, menționată și de către P. P. Panaitescu⁹⁴, și anume, că „după ce Mihai a ajuns stăpân în Ardeal, a mutat aici și reședința Vlădicului ortodox”⁹⁵. În schimb, Panaitescu propune ca evenimentul să fie plasat în aprilie 1600, când mitropolitul

⁸⁶ Hurmuzaki, IV/1, p. 287; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 219; † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113. Pecetea Mitropoliei va avea chipurile Sfinților Arhangheli Mihail, Gavriil și Rafail († Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113).

⁸⁷ Despre daniile altor domni ai Țării Românești, de-a lungul secolului al XVII-lea, vezi Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 199, nota 606; Ioan Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I (1599-1699), Cluj, 1940, p. 462 (infra: Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I); Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 220. Cu ocazia vizitei la principele Sigismund Báthory din decembrie 1596-ianuarie 1597, domnul Mihai Viteazul a primit moșia Buia, pe care o va dărui, mai târziu, mănăstirii *Sfânta Treime* din Alba Iulia, confiscată, însă, de către autoritățile Transilvaniei, după uciderea domnului Mihai Viteazul (9/19 august 1601), pe Câmpia Turzii [Edroiu, *Posesiunile*, pp. 50, 52-53; Marius Porumb, „Mihai Viteazul, ctitor și ocrotitor al artei și culturii românești din Transilvania”, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, p. 144 (infra: Porumb, *Mihai Viteazul*); Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 220; Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 47-48].

⁸⁸ Vezi Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, p. 114; Meteș, *Istoria Bisericii*, I, p. 174; Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2002), p. 173; † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 114; I. Toderașu, *Unitatea românească medievală*, București, 1988, p. 141; Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, p. 48.

⁸⁹ Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, pp. 160, 161; Gheorghe Anghel, „A fost reînhumat corpul marelui voievod Mihai Viteazul în catedrala sa din Alba Iulia?”, în *Apulum XXVII-XXX* (1990-1993), p. 322 (infra: Anghel, *A fost reînhumat*). În literatura de specialitate se stipulează ideea că biserica a fost probabil finalizată în 1599, iar noul complex al reședinței chiriarhale a fost inaugurat în primăvara anului 1600, mai exact, în luna aprilie, fiind prezent la Alba Iulia și mitropolitul Eftimie al II-lea al Țării Românești (Dobrei, *Ioan de la Prislop*, pp. 80-81). După alți istorici, atât noua catedrală a Mitropoliei Transilvaniei, cât și sediul au fost inaugurate în luna aprilie 1600 (Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 344, 346).

⁹⁰ Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, pp. 134-135; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 219; Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 206; Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 64-65. Consiliul de Război de la Viena a hotărât, încă din 1713, edificarea la Alba Iulia a unei fortificații bastionare, iar pentru eliberarea terenului s-a trecut la demolarea construcțiilor situate în afara zidurilor cetății vechii, printre acestea aflându-se și complexul Mitropoliei Transilvaniei (Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 226). În locul celei dărâmate a fost zidită o altă biserică, la porunca împăratului Carol al VI-lea (1711-1740), care a dispus să li se dea românilor alt loc și o sumă de bani recompensatorie (1.500 de florinți, după unele surse, iar conform altora, 1.300 de florini). Locul a fost în Maierii Bălgăradului, iar de zidirea ei, terminată în 1715, s-a ocupat meșterul tipograf Ștefan Iștvanovici (Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 226-227; Anghel, *A fost reînhumat*, p. 323).

⁹¹ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, pp. 113-114.

⁹² Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 193-195; vezi și Giugăl, *Politica religioasă*, p. 68.

⁹³ Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 196-197; Giugăl, *Politica religioasă*, p. 69.

⁹⁴ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Editura TIMPUL, Chișinău, 2016, p. 132 [fr.: Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016)].

⁹⁵ Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 198.

Țării Românești Eftimie al II-lea a fost prezent la Alba Iulia, când are loc și un „mare banchet cu boierii” în cinstea domnului⁹⁶. Totuși, Panaitescu amintește de faptul că „Petru Movilă a cules în memoriile sale o legendă, despre fundarea acestei mănăstiri”⁹⁷. Ierarhul academician Nestor Vornicescu, mitropolit al Olteniei, o numește „columna unei biruințe ortodoxe”, după cum s-a precizat și mai sus, precum și „pagini de suflet ale sfântului mitropolit Petru Movilă”⁹⁸. Istoricul Ștefan Meteș face doar referință la această minune, iar din context reiese că o consideră validă⁹⁹. La fel procedează și Părintele Mircea Păcurariu, care o leagă firesc de ridicarea noii catedrale și reședințe mitropolitane din Alba Iulia¹⁰⁰, în 1597¹⁰¹. În dorința argumentării că Mitropolia Transilvaniei nu datează de la Mihai Viteazul, ci cu mult mai înainte, Părintele Ioan Lupaș, profesor și istoric, membru al Academiei Române, o numește „legendă”¹⁰². Istoricul Ion Nistor doar amintește de relatarea Sfântului Petru Movilă, în contextul zidirii „mănăstirii” în „dealul cetății” Alba Iuliei, în 1597, numind-o, însă, „o frumoasă legendă”¹⁰³. Istoricul Silviu Dragomir, vorbind despre mormântul domnului Mihai Viteazul și ctitoria sa de la Alba Iulia, inserează dezbaterea liturgică în șirul firesc al evenimentelor din anii 1596-1597, când domnul Mihai Viteazul obține de la Sigismund Báthory acordul de a ridica „o biserică românească în capitala Ardealului” (1596), care a fost „clădită de în grabă”, fiind gata în 1597¹⁰⁴, precizând, totuși, că „nici descrierea lui Petru Movilă nu este deci întocmai exactă”, ci „aproximativă”, cât privește topografia ctitoriei domnului român¹⁰⁵. Istoricul Nicolae Iorga inserează și el părți din dezbaterea liturgică în șirul evenimentelor din 1596-1600, consimțind ridicarea noii bisericii ortodoxe din preajma cetății Alba Iuliei¹⁰⁶, după ce, într-un studiu consacrat, a inserat întreaga minune cu dezbaterea liturgică, pentru a susține, pe de o parte, zidirea bisericii mitropolitane de lângă Alba Iulia, iar pe de altă parte, statuarea înființării Mitropoliei Ardealului la Alba Iulia¹⁰⁷. Mai recent, referindu-se la această ctitorie a domnului Mihai Viteazul, cercetătorul Pompiliu Teodor face și el apel la „cunoscutul text” al Sfântului Petru Movilă, pe care îl consideră „revelator prin lămuririle sale”. Cu toate acestea, în respectivul text, „realitatea ctitoriei lui Mihai Viteazul și așezarea reședinței [M]itropoliei”, deși „este un fapt real, confirmat și de

⁹⁶ Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), p. 133. Despre inaugurarea noului complex al reședinței mitropolitane, vezi mai sus și nota 89.

⁹⁷ Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), p. 132.

⁹⁸ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, pp. 109, 113.

⁹⁹ Meteș, *Mănăstirile*, pp. 1-2.

¹⁰⁰ Același lucru îl face și istoricul Gheorghe Anghel, vezi idem, *De la vechea Mitropolie Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1993, p. 40.

¹⁰¹ Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, p. 146; pentru același volum, dar într-o ediție revăzută și întregită, vezi Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2018, pp. 182-183.

¹⁰² Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Editura și tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1918, pp. 27-29; idem, *Spice din istoria noastră bisericească*, Tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1912, pp. 11-12; idem, *Carte de istorie bisericească ilustrată*, Editura Tipografiei Cărților Bisericești, București, 1933, pp. 94-96.

¹⁰³ Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, p. 490.

¹⁰⁴ Silviu Dragomir, „Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală de la Alba Iulia”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, s. III, tom. XXI, București, 1939, p. 491 (infra: Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*).

¹⁰⁵ Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, pp. 492, 494.

¹⁰⁶ N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ediție îngrijită și prefațată de I. Opreșan, Editura SAECULUM I.O., București, 2011, pp. 250-252.

¹⁰⁷ Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, pp. 10-11, 17.

alte izvoare”, apare „învăluită în haina legendei”¹⁰⁸. Părintele Alexandru Moraru, consacrand o monografie domnului Mihai Viteazul, în care a expus și argumente privind proclamarea lui ca Sfânt al Bisericii Ortodoxe Române, nu semnaleză dezbaterile liturgice, în contextul referințelor la zidirea ctitoriei sale de lângă Alba Iulia¹⁰⁹. În schimb, Părintele Florin Dobrei se referă la „însemnarea” Sfântului Petru Movilă, adică la dezbaterile liturgice și „episodul sfințirii apei în catedrala catolică din Alba Iulia”, pe care o interpretează în contextul epocii când privește stabilirea adevărului privind întemeierea sau înființarea Mitropoliei Transilvaniei, pe care unii istorici o legau de timpul domniei lui Mihai Viteazul în Principat¹¹⁰. Istoricul Marin Cristian integrează „minunea” în șirul faptelor domnului Mihai Viteazul de organizare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania, în timpul când se afla la conducerea Principatului (1599-1600), înzestrând Mitropolia cu o nouă biserică în sediul pe care l-a construit la Alba Iulia, „unde l-a strămutat, în aprilie 1600, pe Vlădica Ioan de Prislop”¹¹¹. De menționat că pe baza unor cercetări recente, arheologice și de arhivă, a putut să fie stabilit locul în care se afla complexul de clădiri ale reședinței mitropolitane, peste care, ulterior, s-a suprapus cetatea bastionară austriacă. În planul vechii cetăți a Alba Iuliei, a cărei ridicare tipografică a fost făcută de către arhitectul italian Giovanni Morando Visconti, sunt trecute și clădirile din complexul Mitropoliei, cu indicarea a două edificii principale: *chiese valache (biserici românești)*. Documentar, se afirmă că existența unei mai vechi biserici de piatră este atestată înainte de 1595, iar în legătura cu cele două biserici din planul lui Visconti, pe care el l-a întocmit în 1711 și în care sunt trecute două locașuri de dimensiuni și forme diferite, sunt formulate două păreri în literatura de specialitate¹¹².

Conform primei păreri, se consideră că cea mai veche dintre cele două biserici este cea a Mitropoliei ortodoxe, având un plan triconic, astfel că în această biserică au fost înhumați boierul muntean Danciu din Brâncoveni, în 1595, dar și domnul Moldovei Aron Vodă (1591-1592, 1592-1595), mort în pribegie la Vințu de Jos, în 1597¹¹³. Al doilea edificiu sau locaș de cult era de proporții mai mari și, pe baza acestei prime păreri, se crede că ar fi fost biserica pe care a ridicat-o domnul Mihai Viteazul, cu hramul *Sfânta Treime*, având planul de tip cruce greacă înscrisă. Acest model arhitectonic este asociat cu tipul de catedrală mitropolitană, pe baza continuării tradiției bizantine în cetățile de scaun ale Țării Românești, fiind folosit și la zidirea bisericii din Șcheii Brașovului, în anii 1583-1595¹¹⁴. Când privește evoluția edificiilor care au compus reședința Mitropoliei Transilvaniei de la Alba Iulia, cercetătorii stabilesc trei etape: prima, între 1571-1597; a doua, între 1597-1601, adică în timpul domniei lui Mihai Viteazul în Țara Românească, apoi în Transilvania și Moldova; a treia, cea mai îndelungată,

¹⁰⁸ Pompiliu Teodor, „Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania”, în *Revista istorică* 4/5-6 (1993), p. 481 (infra: Teodor, *Politica ecleziastică*). Desigur, investigațiile pot să fie continuate și în rândurile altor istorici și cercetători privind poziția lor față de minunea petrecută la Alba Iulia, în timpul dezbaterii liturgice, dar timpul scurt de predare a acestui studiu spre tipărire, într-o primă fază, precum și condițiile impuse din cauza pandemiei de Covid-19, când cele mai multe dintre Bibliotecile publice au fost sau au rămas închise, în faza de revizuire a versiunii actuale, nu mi-au permis acest lucru. Totuși, numele alese sunt reprezentative și m-au ajutat, pe baza celor analizate în aceste pagini, să formulez o concluzie, expusă în *Epilogul* acestui studiu.

¹⁰⁹ Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 47-48, 64-65.

¹¹⁰ Vezi Dobrei, *Ioan de la Prislop*, pp. 83-86, 88.

¹¹¹ Vezi Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 344-345. Același istoric propune că „întâmplarea să fi avut loc la 6 ianuarie 1600, în ziua de Bobotează” (Cristian, *Mihai Viteazul*, p. 345, nota 1733).

¹¹² Porumb, *Mihai Viteazul*, p. 144.

¹¹³ Porumb, *Mihai Viteazul*, p. 144; despre datele morții celor doi demnitari, vezi și Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 198, notele 602 și 603.

¹¹⁴ Porumb, *Mihai Viteazul*, pp. 144-145.

între 1601-1714¹¹⁵. Din prima perioadă a existenței reședinței Mitropoliei ortodoxe la Alba Iulia se cunosc sau sunt presupuse următoarele: în 1571, este atestat mitropolitul Eftimie I (1571-1574), „care-și avea probabil reședința la Alba Iulia”¹¹⁶; în 1581, este atestat mitropolitul Ghenadie I (1579-1585), care avea o casă, adică o reședință, situată în afara zidurilor cetății Alba Iuliei; din această perioadă sau chiar mai înainte a fost ridicată o biserică pentru nevoile duhovnicești ale românilor din Alba Iulia. Se consideră că în această biserică, după cum s-a precizat și mai sus, au fost înmormântați vornicul Danciu, tatăl viitorului domn al Țării Românești Matei Basarab, și domnul Moldovei Aron Vodă¹¹⁷. Din cea de a doua etapă datează cea de a doua biserică din complexul de clădiri ale reședinței mitropolitane, zidită prin grija domnului Mihai Viteazul, în 1597, devastată după alungarea acestui domn din Transilvania (Mirăslău, 18 septembrie 1600), distrugere continuată și după uciderea lui (9/19 august 1601)¹¹⁸. În perioada a treia, biserica și clădirile au fost renovate, fără să fie precizată vreo dată, și au fost reședința Mitropoliei Transilvaniei, fiind destule mărturii păstrate și care atestă existența lor până în anul 1714¹¹⁹.

În sprijinul acestei reconstituiri au fost aduse două izvoare cartografice. Primul, *Pianta d'Alba Iulia*, datează din 1687 și este un plan-stampă, atribuit unui anonim italian, în care se pot distinge trei biserici ortodoxe, două pe latura de sud, nementionate, iar una pe latura de nord, menționată ca *chiesa dei greci* (biserica grecilor). Așadar, din acest plan reiese că românii aveau trei biserici în jurul cetății Alba Iuliei, adică tot atâtea câte aveau și celelalte confesiuni, dar în interiorul respectivei cetăți¹²⁰. Cel de al doilea izvor este planul topografic al cetății Alba Iulia, pe care l-a întocmit inginerul militar și arhitectul italian Giovanni Morando Visconti, menționat mai sus și datat 18 februarie 1711¹²¹. În acest plan sunt indicate, după cum s-a precizat anterior, *două biserici românești (chiese valache)*¹²², una mai mare și o alta mai mică, alături de alte clădiri ale reședinței mitropolitane¹²³.

Referitor, însă, la stabilirea provenienței acestor biserici a fost formulată și o a doua părere, care, conform altor cercetători, este mai plauzibilă decât prima. Astfel, pe baza unor mărturii din secolul al XVII-lea, adică însemnări din cărți și manuscrise, provenite din biblioteca Mitropoliei ortodoxe a Bălgradului, sau din titlurile tipăriturilor Mitropoliei din același secol, reiese că biserica cea mică, situată în partea de jos a terasei cu amplasamentul celor două biserici, reprezintă locașul ridicat prin grija domnului Mihai Viteazul, chiar dacă dimensiunile erau mai modeste decât ale bisericii vechi¹²⁴. Se consideră că aceste dimensiuni modeste au fost impuse de către oficialitățile Principatului sau ale cetății Alba Iuliei,

¹¹⁵ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 206.

¹¹⁶ Vezi mai sus și nota 62.

¹¹⁷ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 206-207.

¹¹⁸ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 207-208.

¹¹⁹ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 208-209.

¹²⁰ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 210.

¹²¹ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 210; Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, p. 493 (în anexă este reprodușă *Harta* lui Visconti din 1711).

¹²² Despre refacerea dimensiunilor acestor biserici, conform planului din 1711, deși măsurătorile lui Visconti par să fi fost relative, vezi Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 220-221. Domnul Mihai Viteazul și-a înzestrat ctitoria de la Alba Iulia cu pictură murală de tradiție românească, prin lucrul meșterilor zugravi Petre Armeanul, Mirna și Nicolae din Creta, care s-au aflat la Alba Iulia, în anturajul său (Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 225).

¹²³ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 212.

¹²⁴ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 212-213; vezi și Ioana Cristache-Panait, „Alba Iulia: mărturii arhitectonice ale continuității și unității românești. Ansamblul mitropolitan”, în *Biserica Ortodoxă Română* 101/1-2 (1983), pp. 83-91 (infra: Cristache-Panait, *Alba Iulia*).

deoarece, după concepția vremii, „românii nu aveau voie să ridice biserici de piatră care să concureze în orașe pe cele ale națiunilor recepte”¹²⁵.

Luând în considerație argumentul de mai sus, dar și pozițiile altor cercetători privind topologia bisericilor din complexul Mitropoliei de la Alba Iulia, la începutul secolului al XVII-lea, se disting, așadar, cele două păreri menționate mai sus. Sintetizând, conform primei păreri, pe care o exprimă mai „toți cercetătorii care s-au ocupat de această problemă, începând cu Silviu Dragomir, continuând cu Gheorghe Anghel, I. Șerban și Cristian Moiescu”, se afirmă că biserica „cea mare”, aflată în partea de sus a terasamentului, a fost ctitoria domnului Mihai Viteazul¹²⁶. Potrivit celeilalte păreri, care are mai puțini susținători (Ioana Cristache-Panait; Gheorghe Anghel¹²⁷), dar pare să confirme realitatea, se susține că biserica cea mică, situată în partea de jos a terasamentului, a fost ctitoria domnului Mihai Viteazul¹²⁸. Cât privește aceste păreri, rămâne deschisă confirmarea sau infirmarea lor prin viitoare cercetări și descoperiri arheologice, însă, cert este că domnul Mihai Viteazul a ctitorit noua biserică mitropolitană de la Alba Iulia, în 1597¹²⁹, „devenită ulterior, din aprilie 1600, vremelnice sediu al Mitropoliei de peste munți”¹³⁰.

Pe lângă aceste considerente, mai putem adăuga și un fapt lămuritor referitor la „dezbateră liturgică” expusă în partea a IV-a din acest studiu. După abdicarea lui Sigismund Báthory, la 29 martie 1599¹³¹, principe al Transilvaniei ajunge, la aceeași dată, cardinalul Andrei Báthory, vărul lui Sigismund, care va confisca, în vara anului 1599, toate bunurile mobile și imobile ale domnului Mihai Viteazul, pe care i le dăruise Sigismund Báthory în Transilvania¹³². Poate, în acest context, când cardinalul principe nu se afla în relații bune nici

¹²⁵ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 213-214.

¹²⁶ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 217, notele 24-25 (pentru referințe bibliografice).

¹²⁷ Este același profesor, istoric și cercetător, citat mai sus, care revine asupra pozițiilor sale prin studiul Anghel, *Ctitoria mitropolitană*. Despre un studiu consacrat al acestui autor, dar cu vechea lui poziție, vezi idem, „Biserica din Maieri și Mitropolia lui Mihai Viteazul din Alba Iulia, în *Studii și articole de istorie IX* (1967), pp. 225-234.

¹²⁸ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 217-220; Cristache-Panait, *Alba Iulia*, pp. 89-90. Totuși, dacă se are în vedere precizarea dimensiunilor celor două biserici, se constată că diferențele dintre cele două edificii erau neînsemnate, iar dacă se compară dimensiunile bisericii Mitropoliei din Alba Iulia, construită de către Mihai Viteazul, cu cele contemporane din Țara Românească, se constată că „biserica cea mică” de la Bălgrad avea dimensiunile mai mari decât biserica Mihai Vodă din București, ceea ce înseamnă că ctitoria domnului Mihai Viteazul de la Alba Iulia era reprezentativă în epocă (Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 221). Despre ctitoria domnului Mihai Viteazul din București, care îi poartă și numele, dar cu hramul *Sfântul Nicolae*, precum și înființarea unei noi mănăstiri la Turda (inițiativa a fost luată în 21 octombrie 2001, iar lucrările de construcție au început în octombrie 2002, lângă monumentul care poartă numele domnului), cu același nume, dar cu hramul *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*, vezi Damian Todîța, Vasile Știopoi, „Mănăstirea Mihai Vodă din București și de la Turda, simboluri ale unității spirituale a românilor”, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, pp. 237-252.

¹²⁹ Biserica cea veche a devenit, în timpul domnului Mihai Viteazul, necropolă voievodală, unde au fost înmormântați boierul Danciu din Brâncoveni și domnul Moldovei Aron Vodă, iar biserică cea nouă a devenit necropolă episcopală, în care și-au găsit odihnă trupurile mitropoliților Transilvaniei Teoctist (1622), Ghenadie al II-lea (1640), Sfântul Simion Ștefan (1656), Iosif Budai (1681/1682), Ioasaf (1683), Sava al III-lea de Veștem (1685), Varlaam (1692), Teofil (1697) și Atanasie Anghel (1713), vezi Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 214.

¹³⁰ Cristache-Panait, *Alba Iulia*, p. 85.

¹³¹ Reprezintă cea de a doua abdicare, dar nu ultima a acestui principe (vezi Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), p. 113), care a deținut de mai multe ori tronul de principe al Transilvaniei (vezi mai sus nota 43).

¹³² Edroiu, *Posesiunile*, p. 46; vezi și un raport informativ al unui anonim, trimis la 2 septembrie 1599, din Oradea, către împăratul Rudolf al II-lea, prin care i se aducea la cunoștință despre confiscarea de către cardinalul principe a averilor domnului Mihai Viteazul din Transilvania, în Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul, adunate și publicate de N. Iorga*, vol. XII: 1594-1602, București, 1903, p. 451-452 (infra: *Hurmuzaki*, XII).

cu împăratul Rudolf al II-lea al habsburgilor (1576-1612)¹³³, deoarece reprezenta interesele Poloniei care dorea înlăturarea habsburgilor de la Dunărea de Jos¹³⁴, au fost puse interdicții și asupra existenței reședinței Mitropoliei la Alba Iulia, revenită în fostul sediu prin minunea descrisă mai sus. După căderea de la conducerea Transilvaniei (Mirăslău, 18 septembrie 1600), însuși domnul Mihai Viteazul se plângea ducelui de Toscana despre faptul că ctitoria lui de la Alba Iulia a fost distrusă, iar mormintele domnului Aron Vodă și ale altor boieri, înmormântați în ea¹³⁵, au fost profanate¹³⁶.

După ocuparea Transilvaniei (Șelimbăr, 18/28 octombrie 1599), domnul Mihai Viteazul a luat măsuri pentru îmbunătățirea stării materiale a preoților români. Astfel, la dorința lui expresă, Dieta de la Alba Iulia (20-27 iulie 1600) hotărâ, printre altele, în articolele 24 și 31 următoarele: a) scutirea de robotă a preoților români de pretutindenți; b) anularea măsurii de recăsătorire a preoților ortodocși, luată de *sinodul* calvin de la Aiud, în 1569¹³⁷. Aceste măsuri se pare că nu au mai fost puse în aplicare, datorită evenimentelor istorice în care domnul Mihai Viteazul pierdea controlul asupra Transilvaniei și propria-i viață (9/19 august 1601) în lupta pentru libertatea politico-religioasă a românilor¹³⁸.

Cât privește situația confesiunilor creștine ale Transilvaniei, înlăturarea cardinalului Andrei Báthory († 1599) de la conducerea Transilvaniei (Șelimbăr, 18/28 octombrie 1599) fusese primită cu bucurie de către luterani și calvini, însă, domnul Mihai Viteazul, care era în legătură cu împăratul de la Viena și *Liga Creștină*, a avut o atitudine binevoitoare față de romano-catolici¹³⁹. În urma tratatelor cu împăratul Rudolf al II-lea, domnul Mihai Viteazul va recunoaște numai trei confesiuni în Transilvania: *ortodoxă*, *romano-catolică* și *luterană*, excluzând pe cele *calvină* și *unitariană*¹⁴⁰. În felul acesta, el a dorit să introducă Biserica Ortodoxă printre religiile recepte ale Principatului, iar față de confesiunile calvină și cea

¹³³ Vezi intervenția de împăcare între cei doi pe care a făcut-o regele Poloniei Sigismund al III-lea de Wasa (1587-1632), trimițând din Varșovia o scrisoare către împăratul Rudolf al II-lea, la 24 august 1599, în *Hurmuzaki*, XII, p. 450.

¹³⁴ Ceea ce însemna înlăturarea domnului Țării Românești și înlocuirea lui cu un vasal polon [Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), p. 113; Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, pp. 452-455].

¹³⁵ În cazul în care se va confirma definitiv că biserica cea veche devenise necropolă voievodală, iar biserica cea nouă, adică ctitoria domnului, necropolă episcopală, atunci exprimarea domnului Mihai Viteazul din acel document poate avea o semnificație retorică. Totuși, despre distrugerea celor două biserici, în acele împrejurări, vezi nota de mai jos.

¹³⁶ Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 198-199. La 20 septembrie 1600, cele două biserici și reședința mitropolitană de la Alba Iulia au fost devastate de către soldații generalului George Basta, iar monahii uciși prin sabie. Dieta de la Leț sau Lécfalva (25 octombrie-4 noiembrie 1600) reafirma libertatea deplină pentru cele patru religii recepte și interzicea accesul preoților și călugărilor creștini ortodocși din Țările Române extracarpatiche în Principat. În Dieta de la Cluj (ianuarie 1601) erau luate măsuri de pedepsire a preoților creștini ortodocși care l-au sprijinit pe domnul Mihai Viteazul, lansându-se, astfel, o serie de abuzuri din partea nobililor confesiunilor creștine recepte la adresa preoților și țăranilor creștini ortodocși români (Dobrei, *Ioan de la Prislop*, p. 86).

¹³⁷ Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, pp. 58-60; Ioan Lupaș, „Stăpânirea transilvană a lui Mihai Viteazul”, în idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, pp. 181-182; idem, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Cluj-Napoca, ²1995, pp. 63-64 (infra: Lupaș, *Istoria bisericească*); C. C. Giurescu, *Transylvania in the History of Romania, An Historical Outline*, London, 1972, p. 88; despre politica bisericească a lui Mihai Viteazul în Transilvania, vezi și Pr. Mircea Păcurariu, „Mihai Viteazul și Biserica ortodoxă românească din Transilvania”, în *Mitropolia Olteniei* 27/5-6 (1975), pp. 350-357.

¹³⁸ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 219.

¹³⁹ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488.

¹⁴⁰ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488.

unitariană, pentru care se preconiza scoaterea lor din statutul de religii recepte¹⁴¹, se cunoaște, spre exemplu, că domnul Mihai Viteazul a dispus confiscarea a 60 de sate ale calvinilor, pe care le-a dat Bisericii Romano-catolice¹⁴², apoi a luat măsuri de apărare pentru pastorii luterani sași¹⁴³. La sfatul episcopului romano-catolic Dimitrie Napragy/Naprágyi și îndemnul împăratului¹⁴⁴, domnul Mihai Viteazul a poruncit închiderea bisericilor unitariene din Transilvania, în timp ce un nobil din Sătmar, Toma Kendi, nota despre acest domn că „nu vrea cu niciun preț să mai îngăduie în țară credința ariană, calvinistă sau iudaică, ci vrea să-i stârpească până la unul”¹⁴⁵.

¹⁴¹ Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, p. 48.

¹⁴² Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, vol. VI, Editura Cartea Românească, București, 1933, p. 76; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488.

¹⁴³ Panaitescu, *Mihai Viteazul* (²2002), p. 172; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488. Aceștia s-au supus observațiilor domnului Mihai Viteazul, căci atunci când el a trecut în Ardeal (1599) și a văzut locașurile de închinare ale sașilor luterani fără cruce, i-a mustrat și „le-au poruncit de au pus cruci pe la bisericile” lor (Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, pp. 51, 133; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488, nota 128; Giugăl, *Politica religioasă*, p. 62).

¹⁴⁴ Într-un răspuns al împăratului la solia domnului Mihai Viteazul (1599), acesta îl îndemna pe voievodul român să lase numai trei feluri de credincioși în Transilvania: greci (ortodocși), frânci (romano-catolici) și lotreni (luterani), în timp ce calvinii și arienii (unitarieni) să fie goniți, iar bisericile lor date cărora va dori el însuși (*MVCE*, I, p. 413; Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, pp. 490-491; despre o altă părere privind acest document, vezi Pintescu, *Românii din Transilvania*, pp. 151-152).

¹⁴⁵ Panaitescu, *Mihai Viteazul* (²2002), p. 172; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, pp. 488-489; Pintescu, *Românii din Transilvania*, pp. 150-151. Această atitudine a domnului Mihai Viteazul se datora îndemnurilor romano-catolicilor. Cu toate acestea, însă, el nu a căutat să-i extermină pe calvini și unitarieni, pentru că el „nu înțelegea să ajungă un instrument de reprimare religioasă în sensul contrareformației catolice”, deși, pentru a câștiga bunăvoința supușilor romano-catolici, el asista la slujbele bisericesti, cu schimbul, 15 zile în catedrala lor din Alba Iulia și alte 15 zile în ctitoria lui de lângă cetatea respectivă (Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, pp. 493, 505; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 489, nota 130). În literatura de specialitate, există și teze tranșante privind politica bisericească a domnului Mihai Viteazul în Transilvania, cum sunt, de pildă, cele pe care le susține istoricul Florin Pintescu. Prin tezele sale, el dorește să-l prezinte pe domnul Mihai Viteazul ca pe „prigonitor al calvinismului”, „singurul conducător al Transilvaniei din secolul al XVI-lea care a persecutat fățiș diverse confesiuni protestante”, în timp ce „s-a raliat politicii Contrareforme pe care a susținut-o dinspre interesele Ortodoxiei” [Pintescu, *Românii din Transilvania*, pp. 151, 153, 157-158; despre această viziune, vezi în Teodor, *Politica ecleziastică*, pp. 473-489, din care este și citatul respectiv (Teodor, *Politica ecleziastică*, p. 485)]. Interesant este că distinsul istoric este cunoscător al realității confesionale din Transilvania, implicit și al regimului de discriminare pe care l-au trăit românii, chiar în acel secol, din partea așa-numitelor religii recepte, aspecte concretizate prin măsuri luate în Dietele Transilvaniei (Pintescu, *Românii din Transilvania*, pp. 83-101). Urmările acestei discriminări au fost multiple, pe care însuși respectivul istoric le semnalează. De pildă, „nobilimea mijlocie românească suferă un proces inevitabil de maghiarizare și catolicizare, apoi calvinizare”, astfel că românii din Transilvania au fost supuși unei politici de „discriminare juridică” nu doar în secolul al XVI-lea, ci și în cel următor (Pintescu, *Românii din Transilvania*, p. 101, 112-113), iar „contrafort spiritual” le-a fost tocmai „religia ortodoxă” (Pintescu, *Românii din Transilvania*, p. 115). Așadar, din perspectiva realității istorice și a propagandelor la care au fost supuși românii din Transilvania, politica bisericească a domnului Mihai Viteazul în Principat poartă nu nota persecuției, ci a restabilirii unor nedreptăți la care fuseseră supuși românii fie de către reprezentanții propagandei romano-catolice, fie de către cei ai propagandei protestante. În plus, domnul Mihai Viteazul s-a arătat binevoitor față de Romano-catolicism în Țările Române, dar și luptător al cauzei creștinilor ortodocși atât în Transilvania, cât și în Polonia, primând cauza libertății ortodocșilor din două zone în care erau supuși propagandelor timpului, dar urmărind și obiectivele luptelor antiotomane, pentru care avea nevoie de sprijinul împăratului Rudolf al II-lea. De pildă, în tratatul cu acest împărat din 9 iunie 1598, el a adăugat „chezașia libertății Ortodoxiei în Ardeal, în schimbul ocrotirii catolicilor în Țara Românească” (Giugăl, *Politica religioasă*, p. 61; vezi și Pintescu, *Românii din Transilvania*, p. 158). După istoricul Ion Nistor, autorul unui „sistematic bilanț” privind stăpânirea domnului Mihai Viteazul în Transilvania, subliniind, printre altele, tentativa voievodului român de a fi restructurat „sistemul religiilor recepte” din Principat (Teodor, *Politica ecleziastică*, p. 476), „primul domn ortodox al Ardealului” a preferat „să urmărească față de toate confesiunile

De consemnat, totuși, că în timpul stăpânirii românești a domnului Mihai Viteazul în Transilvania, mai mulți preoți și călugări din Țara Românească și Moldova au trecut în Transilvania, cu scopul de a-l ajuta în acțiunile întreprinse. Însă, atunci când stăpânirea lui nu mai era atât de sigură în Transilvania, Dieta de la Leț sau Lécfalva (25 octombrie-4 noiembrie 1600) hotărâ¹⁴⁶, printre altele, ca „niciun popă românesc să nu poată intra niciodată din cele două țări române. Iar călugării să fie cu totul izgoniți din toată țara”¹⁴⁷. De precizat că referitor la soarta românilor din Transilvania, domnul Mihai Viteazul a reușit convocarea a patru Diete [două la Alba Iulia (prima între 20-28 noiembrie 1599; a doua între 20-27 iulie 1600); una la Brașov (12-15 martie 1600); una inițial al Aiud, apoi la Sebeș (1 septembrie 1600)], prin care a dorit să-i facă pe români „regnicolari”, reușind chiar obținerea unor măsuri, dar nu la nivel global, ci doar pentru unele categorii dintre ei, adică pentru săteni și preoți sau „poporul de rând și elita”. Totuși, măsurile respective au fost anulate de Dietele convocate după căderea domnului Mihai Viteazul, încât se constată că „dietele de la jumătatea secolului al XVI-lea i-au discriminat clar pe români înaintea legii; dietele din timpul lui Mihai Viteazul, deși au cerut în esență pedepsirea lor, i-au și ocrotit în oarecare măsură, sub presiunea domnului; dietele de după Mihai i-au acuzat și pedepsit aspru”¹⁴⁸.

Exemplul domniei lui Mihai Viteazul, care a avut și alte ctitorii în Transilvania¹⁴⁹, în timp ce i se atribuie și începutul acordării unei dării anuale de 6.000 de dinari¹⁵⁰ pentru nevoile Mitropoliei din Principat¹⁵¹, reprezenta, de fapt, o lungă tradiție a interesului domnilor atât din Țara Românească, cât și din Moldova față de situația Bisericii Ortodoxe din Transilvania, interes care va fi manifestat pe întreaga perioadă a secolului al XVII-lea, la care se adaugă ajutorul venit din partea ierarhiei și a credincioșilor din cele două țări extracarpătice. După evenimentele din august 1601, Transilvania revine la statutul de „principat autonom”, la conducerea căruia se vor perinda mai mulți principii calvini, care vor

religioase din Ardeal o politică binevoitoare și de moderație religioasă” (Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, pp. 492, 505).

¹⁴⁶ Despre hotărârile acestei Diete, vezi și mai sus nota 136.

¹⁴⁷ Meteș, *Istoria Bisericii*, I, p. 176; Lupaș, *Istoria bisericească*, p. 64; Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, p. 135; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 219, nota 93.

¹⁴⁸ Vezi Ioan-Aurel Pop, „Decizii referitoare la români în dietele transilvane din timpul lui Mihai Viteazul”, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, pp. 99-118; Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), pp. 124-126; Ioan Lupaș, „Stăpânirea transilvană a lui Mihai Viteazul”, în idem, *Din istoria Transilvaniei*, Editura Eminescu, București, 1988, pp. 76-78 [infra: Lupaș, *Stăpânirea transilvană* (1988)]. Cât privește politica bisericească pe care domnul Mihai Viteazul a promovat-o în Transilvania, se constată că el a urmărit, după cum s-a consemnat și în alte părți ale acestui studiu, recunoașterea românilor și a credinței lor printre națiunile politice și religiile recepte ale Principatului (David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, 1984, pp. 102-108, 110-118).

¹⁴⁹ Vezi Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, p. 146; Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, pp. 161-163.

¹⁵⁰ Sau 6.000 de aspri sau bani, care valorau cca 300 de taleri (Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 220; Moraru, *Domniitorul Mihai Viteazul - erou*, p. 48).

¹⁵¹ Această danie a fost menținută, cu unele excepții și ca sumă statornică acordată în diferite monezi ale timpului (dinari, galbeni, etc.), de-a lungul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, adică până după încheierea unirii cu Roma, în 1701 [Meteș, *Istoria Bisericii*, I, pp. 174-175; † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 114; Pr. Mircea Păcurariu, „Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII”, în *Mitropolia Ardealului* 13/1-3 (1968), pp. 152-153; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 220 - nota 96, 407; Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 220].

supune Biserica Ortodoxă din Transilvania unei intense propagande calvine¹⁵², înlocuită, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, din cauza trecerii Principatului sub dominația habsburgică (1688-1918)¹⁵³, cu cea romano-catolică¹⁵⁴.

VI. MANIFESTAREA UNEI CONȘTIINȚE DE DOMN CREȘTIN

Voievodul Mihai Viteazul a susținut, în diferite forme, și buna funcționare a Mitropoliei Moldovei, dar mai ales a Mitropoliei Țării Românești. Dintre multele sale fapte în această privință, pentru economia spațiului rezervat publicării acestui studiu, menționez doar câteva.

În conjunctura unirii Moldovei cu celelalte țări românești (aprilie/mai-iunie 1600), domnul Mihai Viteazul mijlocește două promovări în clerul superior al Bisericii Ortodoxe din Moldova. Astfel, cretanul Dionisie Rally Paleologul († 1620), descendent al împăraților bizantini și fost mitropolit de Târnovo (1600), a ajuns sfetnic al domnului Mihai Viteazul și, în această calitate, i se încredințează, în 1600, pentru câteva luni (mai-septembrie), conducerea Mitropoliei Moldovei sau a Moldovlahiei¹⁵⁵. În același context, la 2 iunie 1600, a avut loc un sinod local la Iași, prezidat de către patriarhul Ohridei Nectarie, pentru a fi aleși noi ierarhi, în locul celor refugiați în Polonia¹⁵⁶. Cu această ocazie, este promovat și ieromonahul Anastasie Crimca, care este ales episcop de Rădăuți, pentru o scurtă vreme (iunie-septembrie 1600), căci în același an revine domnitorul Ieremia Movilă (1595-1600, 1600-1606), astfel că se retrage la moșia sa Dragomirna, unde exista o veche așezare monahală ce purta același nume. În perioada care a urmat, ierarhul Anastasie Crimca ctitorește biserica mică de la această mănăstire (1602), apoi biserica mare (1602-1605), fapte care vor deschide seria unor remarcabile realizări arhitectonice ale stilului moldovenesc în secolul al XVII-lea. În 1606, ierarhul Anastasie Crimca revine episcop eparhiot, fiind ales pe scaunul de arhieru al Romanului, unde rămâne până în 1608, când i s-a încredințat tronul mitropolitan, păstrat, cu o scurtă întrerupere (1617-1619), până la adormirea sa în Domnul, la 19 ianuarie 1629¹⁵⁷.

Cât privește Mitropolia Țării Românești sau a Ungrovlahiei, s-a simțit, în tot secolul care a urmat domniei lui Mihai Viteazul, organizarea vieții monahale în conformitate cu *Așezământul* stabilit la Târgoviște, într-un sinod convocat la 13 aprilie 1596, la care participă domnul Mihai Viteazul, mitropolitul Eftimie al II-lea, cu episcopii Teofil I de Râmnic (1591-1601) și Luca de Buzău (1583-1602), „și cu toți părinții egumeni și cu preoți și călugări și cu toți dregătorii”¹⁵⁸. De precizat că acest *Așezământ* a fost întărit de mai multe ori în cursul secolului al XVII-lea, atât de către domni, cât și de către ierarhi¹⁵⁹. Sediul Episcopiei

¹⁵² Desfășurată mai ales sub principii Gabriel Bethlen (1613-1629), Gheorghe Rákóczy I (1630-1648), Gheorghe Rákóczy al II-lea (1648-1660) și Mihail Apaffy I (1661-1690). În legătură cu această propagandă calvină, vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, pp. 467-526.

¹⁵³ Între anii 1867-1918, Transilvania s-a aflat sub dualismul austro-ungar.

¹⁵⁴ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 220.

¹⁵⁵ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 210.

¹⁵⁶ Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, p. 52.

¹⁵⁷ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 402.

¹⁵⁸ Vezi P. P. Panătescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, pp. 22-24; Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 335-336.

¹⁵⁹ Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, p. 105; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 204 și nota 11. Pentru o viziune de ansamblu a relațiilor domnului Mihai Viteazul cu ierarhii Mitropoliilor din cele trei Țări Române, vezi Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 40-58.

Strehaiei, înființată la inițiativa domnului Grigore I Ghica (1660-1664, 1672-1673)¹⁶⁰, pe la jumătatea anului 1672, sub jurisdicția Mitropoliei Țării Românești, va avea reședința în mănăstirea de acolo, ctitorie a domnului Matei Basarab (1645). După tradiție, domnul Matei Basarab era numai înnoitorul ei, iar ctitorul a fost domnul Mihai Viteazul, care a pus să se înceapă construirea mănăstirii într-o noapte spre a avea ajutorul lui Dumnezeu, Celui în Sfânta Treime slăvit, pe când se afla în lupte cu otomanii și învins de către aceștia prin părțile Craiovei. Lucrându-se pe întuneric, altarul bisericii a fost, din greșeală, orientat spre sud¹⁶¹.

De pe poziția de mărturisitor și apărător al credinței creștine ortodoxe, domnul Mihai Viteazul a avut legături și cu ierarhi ai Bisericii Ortodoxe din Orient. De pildă, se cunoaște că patriarhii de Alexandria au vizitat curțile Țărilor Române extracarpătice după ce relațiile fuseseră începute de Meletie I Pigas (1590-1601)¹⁶², fiind, așadar, primul patriarh de Alexandria care a inițiat legăturile cu românii. El s-a aflat în legătură cu domnii Moldovei Petru Șchiopul (1574-1577, 1578-1579, 1582-1591) și Ieremia Movilă, precum și cu domnul Țării Românești Mihai Viteazul. Cu ultimul dintre domni menționați, patriarhul Melegie I Pigas a avut legături în calitate de locțiitor al scaunului ecumenic din Constantinopol (1597-1598), având din partea sultanului sarcina de a negocia pacea dintre otomani și români. Între patriarhul Meletie I Pigas și domnul Mihai Viteazul a avut loc un schimb de scrisori, iar din partea domnului patriarhul a primit ajutoare în bani, în timp ce acesta i-a mulțumit domnului pentru grija lui față de ortodocșii din Polonia. În timpul cât a fost locțiitor al scaunului ecumenic, Sfântul Meletie Pigas a trimis domnului o *Sfântă Scriptură*, la cererea acestuia, iar mitropolitului țării Eftimie al II-lea (1594-1602), pe care l-a recunoscut ca mitropolit, i-a cerut ajutorul ca să răscumpere două biserici din Constantinopol¹⁶³.

Un alt fapt legat de domnul Mihai Viteazul este cel al vizitei patriarhului ecumenic Ieremia al II-lea (1572-1579, 1580-1584, 1587-1595) la București (1591-1592)¹⁶⁴. În istoriografia românească se afirmă că acest patriarh al Constantinopolului a prezidat la București, în toamna anului 1591, un sinod, în care i se acorda, pentru prima dată, statutul de stavropighie unei mănăstiri din cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei, confirmându-se, în același timp, și statul ei de metoh al mănăstirii athonite *Simonopetra*. Era cazul mănăstirii *Sfântul Nicolae* din București, refăcută într-un loc nou de către domnul Mihai Viteazul, pe atunci locțiitor al marelui ban al Craiovei (1589-1591), care, îmbogățind-o cu noi danii, o va și reînchina, la 21 august 1599, mănăstirii *Simonopetra*¹⁶⁵.

¹⁶⁰ Episcopia s-a bucurat și de susținerea domnului Gheorghe Duca, cât timp a ocupat tronul Țării Românești [(1673-1678); el a domnit de mai multe ori în Moldova (1665-1666, 1668-1671, 1672, 1678-1683)], și a avut un singur titular, pe Daniil (1672-1679, † 1688), identificat de către unii istorici cu Daniil Andrean, „monahul din Țara Pannoniei”, adică din Țara Transilvaniei, cel care a tradus din limba greacă în limba română *Îndreptarea Legii*, tipărită la Târgoviște, în 1652, și a ajuns, ulterior, să fie, pentru scurt timp, mitropolit al Transilvaniei (1660-1661), apoi, episcop în Țara Făgărașului (1662), vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 208-209.

¹⁶¹ Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, p. 158; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 208 și nota 36.

¹⁶² Sfânt al Bisericii Ortodoxe, cinstit la 13 septembrie [https://www.saint.gr/2429/saint.aspx (accesat la 02.06.2021)].

¹⁶³ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 161, nota 56.

¹⁶⁴ Despre vizitele și trecerile patriarhului Ieremia al II-lea pin Țările Române extracarpătice în drumul dus-întors din Rusia, unde a ridicat Mitropolia Moscovei la rang de patriarhie, la 26 ianuarie 1589, vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 541.

¹⁶⁵ Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, pp. 154-157; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 542, nota 100.

Dintre personalitățile Bisericii Ortodoxe din Orient, se poate aminti și de legătura pe care domnul Mihai Viteazul a avut-o cu Sfântul Neomartir Chiril Lucaris¹⁶⁶, despre care s-a amintit și în rândurile anterioare. Educat în școlile din Italia (Padova și Veneția)¹⁶⁷, Sfântul Chiril Lucaris a fost trimis în Polonia de către patriarhul Meletie I Pigas, în 1594¹⁶⁸, pentru a sprijini Biserica Ortodoxă din acest regat, care era greu încercată de propaganda romano-catolică. De altfel, activitatea lui în școlile ortodoxe de la Ostrog¹⁶⁹, Vilna și Liiov (Lemberg, Leontopole)¹⁷⁰, tipărirea de cărți antilatinice și predicile sale au constituit puncte de sprijin și de rezistență ale Ortodoxiei în fața Catolicismului, dar și a propagandei protestante, din moment ce Sfântul Chiril Lucaris a înțeles pericolul acestor propagande pentru creștinii ortodocși din Polonia. În consecință, după unirea de la Brest-Litovsk (1595-1596), iezuiții căutau să-l întemnițeze pe Sfântul Chiril Lucaris, după cum se petrecuse cu exarhul Patriarhiei Ecumenice, Nichifor Dascălul. În acest răstimp, Sfântul Chiril Lucaris a trecut în Moldova, unde se presupune că l-a întâlnit chiar pe domnul Mihai Viteazul¹⁷¹. De precizat că legăturile Sfântului Chiril Lucaris cu Țările Române se vor menține de-a lungul vieții sale, vizitând, ca patriarh de Alexandria, Țările Române extracarpatiche, de unde a primit și danii, dar și întărindu-i, ca patriarh de Constantinopol, pe românii din cele trei Țări Române în menținerea Ortodoxiei¹⁷².

Referitor la Țara Românească și legăturile cu Rusia pravoslavnică, seria contactelor a fost redeschisă cu câțiva înainte de începutul secolului al XVII-lea¹⁷³, când domnul Mihai Viteazul l-a trimis, în 1597, pe mitropolitul Luca din Cipru (1602-1629), pe atunci episcop de Buzău (1583-1602), în misiune la țarul Rusiei, Feodor Ivanovici (1584-1598). Scopul acestei misiuni, îndeplinită cu succes, a fost obținerea de ajutoare pentru „repararea bisericilor distruse de turci și de tătari”, precum și pentru plata oștenilor în lupta antiotomană¹⁷⁴.

¹⁶⁶ Despre proclamarea patriarhului Chiril Lucaris ca Sfânt Neomartir al Bisericii Ortodoxe, vezi mai sus nota 37. În aceeași notă sunt menționați și anii de patriarhat ai Sfântului Chiril Lucaris, care a ocupat, mai întâi, tronul Patriarhiei de Alexandria, apoi pe cel al Patriarhiei de Constantinopol.

¹⁶⁷ Bogate referințe bibliografice despre viața și activitatea patriarhului Chiril Lucaris, vezi în Gerhard Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1821. Ἡ Ὀρθοδοξία στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῶν δυτικῶν δογματικῶν μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση (Teologia greacă în timpul Turcocrăției 1453-1821. Ortodoxia în sfera de influență a dogmelor apusene după Reformă)*, μετάφραση πρωτοπρ. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ (traducere de Pr. Ghe. D. Metallinú), Ἀθήνα (Atena), 2005, pp. 55 - nota 33, 220 - nota 182 (infra: Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία*).

¹⁶⁸ Ἰωάννου Ν. Καρμίρη (Ioan N. Karmiris), *Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός (Ortodoxie și Protestantism)*, I, Ἀθήνα (Atena), 1937, p. 194; Pr. Nicolae M. Popescu, „Chiril Lucaris și Ortodoxia Română Ardeleană”, în *Biserica Ortodoxă Română* 64/7-9 (1946), pp. 427-429 (infra: Popescu, *Lucaris*); Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία*, p. 221.

¹⁶⁹ Înființată între anii 1577-1580 de către cneazul Constantin Vasile Ostrogski, școala de la Ostrog rezistă până în 1640. Iezuitul Possevino scria, în 1581, că această școală răspândește până departe „schisma”, adică „Ortodoxia” (Popescu, *Lucaris*, p. 428, nota 1).

¹⁷⁰ Popescu, *Lucaris*, pp. 428-429; Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία*, p. 221.

¹⁷¹ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 553.

¹⁷² Vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, pp. 553-559. Cât privește o viziune de ansamblu a relațiilor domnului Mihai Viteazul cu „ierarhia ortodoxă din afara hotarelor românești”, vezi Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 58-60.

¹⁷³ Pentru relațiile româno-ruse din secolele anterioare, vezi I. V. Leb, „Relațiile cultural-bisericești româno-ruse până în secolul al XVII-lea”, în *Biserică și implicare. Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj-Napoca, 2000, pp. 182-194; Damian P. Bogdan, „Între români și ruși. I. Legături și influențe până la jumătatea veacului XVII”, în *Analele româno-sovietice* 2 (1946), pp. 262-267; P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, 1954, pp. 53-121; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, pp. 30-62.

¹⁷⁴ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 187; pentru toate aceste aspecte, vezi mai multe amănunte în Giugăl, *Politica religioasă*, pp. 53-59.

Toate aceste fapte, analizate și detaliate în mult studii și cercetări, scot în evidență calitatea domnului Mihai Viteazul de „om adânc credincios”¹⁷⁵. Această calitate este întărită și de atitudinea pe care el a avut-o în fața ofertelor și făgăduințelor pe care le-a primit de la papa Clement al VIII-lea (1592-1605), care, la 22/29 aprilie 1600, îi adresa o scrisoare prin care îl sfătuia să-și schimbe credința, în schimbul primirii de ajutoare bănești. În răspunsul său către papă, domnul i-ar fi făcut propunerea ca tocmai el să părăsească „rătăcirile italice” și „să se întoarcă, dimpreună cu poporul creștin, la adevărata legătură obștească a Bisericilor Răsăritene”, deoarece „numai așa va fi cu putință alungarea” otomanilor „din spinarea creștinătății”¹⁷⁶.

Acestor fapte și atitudini ale domnului Mihai Viteazul li se poate adăuga și iscusința de a-și alege, printre sftnicii săi înțelepți, ierarhi ai Bisericii Ortodoxe, precum: mitropolitul Eftimie al II-lea al Țării Românești; mitropolitul Târnovei și, pentru scurt timp, al Moldovei Dionisie Rally Paleologul; episcopul Luca Cipriotul al Buzăului, devenit, ulterior, după cum s-a precizat și mai sus, mitropolit al Țării Românești¹⁷⁷. În plus, se afirmă că dacă timpul „i-ar fi fost favorabil”, ar fi ridicat Biserica Ortodoxă din Țările Române la treapta de Patriarhie, așa cum se petrecuse cu Biserica Ortodoxă din Rusia (1589), în timpul său¹⁷⁸. Ctitor și făcător de danii în cele trei Țări Române, dar și la Locurile Sfinte de la Ierusalim, Muntele Athos și Muntele Sinai¹⁷⁹, domnul Mihai Viteazul, glorificat pentru faptele de arme în istoriografia vremii sale, dar și după¹⁸⁰, receptat în istoriografia românească¹⁸¹, cunoscut și apreciat în conștiința europeană¹⁸², a marcat epoca sa prin dubla postură de erou al armelor și mărturisitor al credinței creștine ortodoxe.

VII. MĂRTURII DESPRE RĂMĂȘITELE PĂMÂNTEȘTI ALE DOMNULUI MIHAI VITEAZUL

După o tradiție locală, consemnată de către sârbul Gheorghe Brancovici (1643-1711) în *Cronica* sa, se crede că trupul domnului Mihai Viteazul a fost reînhumat tainic chiar în ctitoria lui de la Alba Iulia¹⁸³, iar capul său a fost adus, tot în taină, la mănăstirea Dealu, unde

¹⁷⁵ Lupaș, *Stăpânirea transilvană* (1988), p. 79; vezi și Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul*, pp. 10-16.

¹⁷⁶ *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. V, Editura Academiei, București, 1990, pp. 256, 264-265; Lupaș, *Stăpânirea transilvană* (1988), p. 79; Giugăl, *Politica religioasă*, p. 61; Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul*, p. 13. De altfel, papa Clement al VIII-lea nu a dat un curs favorabil solicitărilor pe care domnul Mihai Viteazul i le-a adresat în mod repetat, pentru a fi ajutat cu bani și ostași în folosul comun al Creștinătății împotriva Imperiului Otoman, lăsând să se înțeleagă condiționarea primirii ajutorului așteptat de aderarea domnului la Biserica Romei și, implicit, de contribuția lui la unirea Bisericii Ortodoxe din Țările Române cu Roma (Iscru, *Prozelitismul papal*, p. 317; pentru cinci dintre scrisorile de răspuns ale papei Clement al VIII-lea către domnul Mihai, reproduse *in extenso*, vezi Iscru, *Prozelitismul papal*, pp. 317-324).

¹⁷⁷ Vezi Pr. Iulian Stan, „Personalități ecleziastice în timpul lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, pp. 78-86.

¹⁷⁸ Nestor Vornicescu, „Realități și posibilități ecleziastice la valahi în vremea lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, p. 42, 46-47.

¹⁷⁹ Vezi Cristian Moisesescu, „Activitatea ctitoricească a lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, pp. 64-77; Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 203-236; Porumb, *Mihai Viteazul*, pp. 143-151; Giugăl, *Politica religioasă*, pp. 26-40; Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 61-81.

¹⁸⁰ Vezi Agnes Erich, „Mihai Viteazul în istoriografia vremii”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, pp. 209-214.

¹⁸¹ Vezi suita de articole în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, pp. 215-242.

¹⁸² Vezi, de pildă, colecția de documente *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I-V, Editura Academiei, București, 1982, 1983, 1984, 1986, 1990, din care am și citat în prezentul studiu.

¹⁸³ Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, p. 493; † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 115; Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 199.

odihnește, conform documentației păstrate, și în zilele noastre¹⁸⁴. Despre depunerea trupului lui Mihai Viteazul în ctitoria lui de la Alba Iulia, adică în biserica cea mică, confirmă și alte surse¹⁸⁵, deși, în *Cronica Transilvaniei* a lui Wolfgang de Bethlen se face mențiunea că trupul lui Mihai Viteazul a fost înmormântat, mai întâi, pe Câmpia Turzii, apoi, cu trecerea timpului, a fost adus la Alba Iulia, „unde a fost înmormântat în biserica sfântă, după cum relatează același nobil și, după o vreme, a fost dus în Valahia Transalpină”, conform celor pe care le „povestesc alții”¹⁸⁶.

Aducerea capului domnului Mihai Viteazul în Țara Românească și depunerea lui la mănăstirea Dealu au constituit subiecte larg dezbătute în istoriografia românească. Evenimentul a fost atribuit fie căpitanului Izbașa sau Iuzbașa, după cum consemnează cronicarul sârb Gheorghe Brancovici¹⁸⁷, fratele mai mic al Sfântului Sava Brancovici (1620-1683), mitropolit al Transilvaniei (1656-1680)¹⁸⁸, fie comisului Radu Florescu sau, după ultimele cercetări, fie paharnicului Turturea, care a stăruit pe lângă generalul George Basta până a obținut capul domnului, pe care i l-a încredințat apoi lui Radu Buzescu, acesta din urmă aducându-l și înhumându-l la mănăstirea Dealu, lângă Târgoviște¹⁸⁹. Până la stabilirea adevărului au circulat multe păreri, iar una dintre ele, într-o variantă a *Cronicii* interne, menționa că un boier al domnului Mihai Viteazul, „Turturea postelnicul”, a legat cu acesta un „jurământ mare și tare”, ca la moartea unuia dintre ei în țară străină, celălalt să-i aducă osemintele în Țara Românească și să le îngroape. Turturea a reușit, în cele din urmă, „să fure” capul eroului, care fusese pus să zacă, bine păzit, din porunca generalului Basta, pe cadavrul calului alb al domnului, lângă cortul domnesc, și să-l aducă în locul amintit. Această versiune a *Cronicii*, „care a cunoscut o oarecare răspândire în secolele XVII-XIX, reproducă de Gr. G. Tocilescu și publicată de Stoica Nicolaescu, a fost socotită o simplă legendă, nefiind acceptată de nici un istoric până în a doua jumătate a secolului al XX-lea. De abia în 1969”, eruditul Constantin Rezachevici (1943-2021), descoperind și publicând un document slavon din 7/17 decembrie 1612, a confirmat relatarea *Cronicii* respective¹⁹⁰, astfel că „legenda” a devenit fapt istoric, iar paharnicul Turturea din Glina († 1646) și-a recăpătat un rol unic în aducerea capului domnului erou în Țara Românească și îngroparea lui în pronaosul bisericii *Sfântul Nicolae* a mănăstirii Dealu¹⁹¹.

¹⁸⁴ Cinstitul cap al domnului Mihai Viteazul a fost depus în pronaosul bisericii mănăstirii Dealu, alături de tatăl său, domnul Pătrașcu cel Bun (1554-1557), înmormântat acolo la 26 decembrie 1557 (Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 252).

¹⁸⁵ Vezi Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 215-216.

¹⁸⁶ Wolfgang de Bethlen, *Historia de rebus Transilvanicis... Cibini*, vol. V, 1789, pp. 45-46, apud Anghel, *A fost reînhumat*, p. 318; Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 215-216.

¹⁸⁷ Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, p. 484.

¹⁸⁸ Cunoscut și cu numele de Sava al II-lea.

¹⁸⁹ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 215-216; Constantin Rezachevici, „Cine a dus la Târgoviște capul lui Mihai Viteazul?”, în *Magazin istoric* 3/6 (1969), pp. 55-61.

¹⁹⁰ Idem, „„Odiseea” rămășițelor pământești ale lui Mihai Viteazul”, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, pp. 193-194 (fr.: Rezachevici, „„Odiseea” rămășițelor pământești); vezi și Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 250.

¹⁹¹ Anghel, *A fost reînhumat*, pp. 314-315, 316. Despre demersurile privind proiectele de mutare a capului domnului Mihai Viteazul în București, ducerea lui la Iași și Kerson (atunci în Rusia, actualmente Herson, în Ucraina), apoi întoarcerea la mănăstirea Dealu (15/28 octombrie 1916-26 august 1920; la Kerson au fost între 8/21 august 1917-19 martie/1 aprilie 1918), unde se afla atunci Liceul Militar „Nicolae Filipescu”, precum și despre istoricul chivotului sau a „raclei de bronz”, operă a lui A. Zemle din 1904, care a adăpostit o vreme capul domnului (1904-1916) și, în prezent, se află goală la Muzeul Militar Central (din 1967), despre istoricul celor două sarcofage, realizate de către sculptorul Carol Sorck († 1926), în perioada 1908-1913, unul pentru domnul Radu cel Mare, iar celălalt pentru craniul domnului Mihai Viteazul, la inițiativa lui Nicolae Iorga, autorul

Referitor la trupul domnului Mihai Viteazul, asasinat mișelește din ordinul generalului George Basta, într-o zi de duminică, dimineața¹⁹², se consideră că a rămas un timp sprijinit de cadavrul calului alb, adică trei sau chiar mai multe zile¹⁹³, iar după ridicarea pazei, el a fost îngropat, noaptea, pe ascuns, de către unii dintre oștenii domnului¹⁹⁴, într-o „groapă mică”, într-un loc neștiut pe Câmpia Turzii sau Turzii¹⁹⁵. După cercetările lui Rezachevici, la care pot fi adăugate și cele ale Părintelui Niculae Șerbănescu, acest loc a rămas tănuț până astăzi¹⁹⁶. În schimb, după același cercetător, faptul că trupul domnului ar fi fost adus în ctitoria sa din Alba Iulia, după cum menționează cronicarul Gheorghe Brancovici, care a petrecut în Alba Iulia perioadele 1656-1663 și 1667-1680, nu reprezintă o realitate, ci o „legendă”¹⁹⁷, deși, istoricul Silviu Dragomir aduce o serie de mărturii în favoarea acestei relatări, culeasă de către respectivul cronicar din tradiția familiei sale, dar și prin prezența acestuia din urmă în Țara Românească (1680-1689)¹⁹⁸, considerând, în schimb, „legendă” „povestea lui Turturea Postelnicul”¹⁹⁹. Cercetările istorice au lăsat, pentru moment, să fie adevărată tocmai „legenda” paharnicului Turturea, pe când „mărturia” cronicarului Gheorghe Brancovici „privitoare la mormântul lui Mihai Viteazul” rămâne o consemnare²⁰⁰, după istoricul Silviu Dragomir, stipulându-se, în consecință, așteptarea de noi studii, care să dovedească sau să infirme respectiva consemnare, chiar în lipsa acestui mormânt și a celor două biserici ale reședinței mitropolitane de lângă Alba Iulia, demolate în 1714.

Între timp, cercetările au continuat și „legenda” aducerii trupului domnului Mihai Viteazul la Alba Iulia, unde a fost depus în ctitoria sa devine și, pare-se, un fapt istoric. Argumentele adunate sunt următoarele: cei doi cronicari, Gheorghe Brancovici și Wolfgang de Bethlen, care relatează acest fapt, au trăit timp îndelungat la Alba Iulia, unde și-au scris *Cronicile*, având, așadar, „un mediu propice și posibilitatea să cunoască evenimentele mai bine ca alții”²⁰¹; din cele relatate în paragraful anterior reiese că Gheorghe Brancovici a cunoscut bine „tradiția” despre domnul Mihai Viteazul perpetuată în reședința Mitropoliei de la Alba Iulia, care trebuie să fi fost „încă vie în a doua jumătate a secolului al XVII-lea”, pe

inscripției sarcofagului care adăpostește și astăzi capul domnului martir, vezi Rezachevici, „*Odiseea*” *rămășișelor pământești*, pp. 196-203; Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 256-305; Anghel, *A fost reînhumat*, p. 316; *Scrisori către Raiuri*, pp. 139-161. Bustul domnului Mihai Viteazul, operă a sculptorului Teodor Panait, a fost dezvelit la 18 august 1976, în fața mănăstirii Dealu, cu prilejul împlinirii a 375 de ani de la moartea sa martirică [Rezachevici, „*Odiseea*” *rămășișelor pământești*, p. 203; Emilian Malciu, „Trei sute șaptezeci și cinci de ani de la moartea lui Mihai Viteazul. Sub bolta mănăstirii Dealu”, în *Acta valahica* VIII (1996), pp. 437-442].

¹⁹² Conform relatării grecului Gheorghe Palamed, care s-a aflat în strânse relații cu domnul Mihai Viteazul (Șerbănescu, *Dimensiunea...*, pp. 241-243, 244), dar și altor surse, vezi Anghel, *A fost reînhumat*, p. 311.

¹⁹³ Relatări diferite asupra acestui timp, vezi Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 243-245; Anghel, *A fost reînhumat*, p. 312.

¹⁹⁴ După alte surse, trupul domnului Mihai Viteazul a fost înmormântat de către „niște sârbi” (Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 244; Anghel, *A fost reînhumat*, p. 312).

¹⁹⁵ Rezachevici, „*Odiseea*” *rămășișelor pământești*, pp. 194-195. Pe locul din Câmpia Turzii, unde s-a considerat că a fost cortul domnului Mihai Viteazul, a fost făcut „cu timpul, fără a se ști însă și când”, un mormânt (Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 246).

¹⁹⁶ Rezachevici, „*Odiseea*” *rămășișelor pământești*, p. 195; Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 246.

¹⁹⁷ Rezachevici, „*Odiseea*” *rămășișelor pământești*, pp. 195-196. Istoricul Nicolae Iorga nu acceptă nici el ca adevărat faptul înmormântării domnului Mihai Viteazul la Alba Iulia (idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. II, București, 1935, pp. 137-138).

¹⁹⁸ Vezi Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, pp. 484-498; Anghel, *A fost reînhumat*, p. 318.

¹⁹⁹ Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, p. 487.

²⁰⁰ Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, pp. 497-498.

²⁰¹ Anghel, *A fost reînhumat*, p. 318

de o parte, iar pe de altă parte, în timpul șederii în Țara Românească, el a avut legături apropiate cu stolnicul Constantin Cantacuzino și alți demnitari ai țării, care l-au apreciat pentru erudiția lui²⁰², având, așadar, posibilitatea să culeagă și alte informații; cronicarul Wolfgang de Bethlen (1639-1679) a fost o mare personalitate a vieții politice a Transilvaniei, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, îndeplinind diferite funcții și misiuni diplomatice pe lângă principii Principatului din acel timp, putând, astfel, să aibă informații de arhivă sau din anturajul nobilimii curții princiare. El a început să-și elaboreze vasta sa lucrare, *Historia de rebus Transsylvanicis*, din anul 1674, compilând *Cronicile* mai vechi, dar aducând și o contribuție proprie pentru evenimentele din perioada anilor 1626-1679. Lucrarea lui a însumat 16 volume, editate pentru prima dată la Sighișoara, în 1690, apoi la Sibiu, în 1792-1793, dar în 6 volume²⁰³.

Cât privește realitatea faptelor privitoare la aducerea osemintelor domnului Mihai Viteazul la Alba Iulia, cei doi cronicari, precum nici alte surse documentare²⁰⁴, nu precizează de către cine au fost aduse osemintele, dar nici cât timp a trecut de la asasinarea domnului și reînhumarea lui în ctitoria sa de la Alba Iulia. Ambii fac precizarea că acest eveniment s-a petrecut după un timp oarecare de la uciderea lui mișelească pe Câmpia Turdei. Se presupune că evenimentul respectiv a avut loc „mai târziu de momentul așezării pietrei funerare peste capul voievodului înhumat la mănăstirea Dealu, care, foarte probabil, s-a pus după pacificarea țării și consolidarea domniei lui Radu Șerban la începutul anului 1603”²⁰⁵. Referitor la cine este autorul acestui fapt al depunerii rămășițelor pământești ale domnului Mihai Viteazul în ctitoria sa de la Alba Iulia, presupunerile duc, în primul rând, la mitropolitul Ardealului Ioan al III-lea, dar în timpul în care situația s-a calmat în Principat, adică după anul 1603, probabil în perioada 1604-1605, sau, în al doilea rând, la mitropolitul Teoctist, în 1606²⁰⁶. Pentru adevărarea acestor evenimente, se aduce încă un argument, și anume, faptul că, de-a lungul secolului al XVII-lea, „numele lui Mihai Viteazul a fost pomenit de mitropoliții și clerul ce au oficiat slujba în Mitropolia Bălgradului”, fiind inclus în *Pomelnicul* Mitropoliei, „chiar de la început, în calitate de ctitor”. Însă, formula pomenirii lui era deosebită față de cea cu care erau pomeniți ceilalți ierarhi răposați: „Aici sunt binecredincioșii ctitori”, se subînțelege, ai bisericii respective, „Io Mihail Voievod al Țării Ungrovlahiei și a celorlalte și Doamna lui Stanca”. Interesant de remarcat că, ulterior, a fost adăugat, cu un alt scris, adaosul: „acesta au făcut sfenta mitropolia Bălgradului”. În schimb, pentru ierarhii pomeniți s-a folosit o altă formulă: „pomenește Doamne pe robul Tău”. Analizându-se aceste formule și știindu-se că doamna Stanca nu a fost înmormântată în biserica de lângă Alba Iulia²⁰⁷, se poate opta „pentru ideea că cel puțin voievodul și-a aflat acolo somnul de veci”²⁰⁸, astfel că ctitoria lui a devenit și „necropolă voievodală”²⁰⁹.

Deși cercetătorul Gheorghe Anghel este susținător al informației că trupul domnului Mihai Viteazul a fost adus și înhumat în ctitoria lui de la Alba Iulia, pe baza surselor menționate mai sus, totuși, consideră, având în vedere aceleași surse, că informația despre aducerea osemintelor domnului în Țara Românească este o „informație evident lipsită de

²⁰² Anghel, *A fost reînhumat*, p. 318.

²⁰³ Anghel, *A fost reînhumat*, p. 318.

²⁰⁴ Pentru alte surse documentare din secolul al XIX-lea, vezi Anghel, *A fost reînhumat*, p. 321.

²⁰⁵ Anghel, *A fost reînhumat*, p. 319.

²⁰⁶ Gheorghe Anghel propune perioada 1604-1606, vezi Anghel, *A fost reînhumat*, pp. 319-320, 321.

²⁰⁷ Vezi mai jos nota 212.

²⁰⁸ Anghel, *A fost reînhumat*, pp. 321-322.

²⁰⁹ Anghel, *A fost reînhumat*, p. 322.

temei”²¹⁰. Totuși, în legătură cu trupul domnului Mihai Viteazul a apărut și o relatare, potrivit căreia la mănăstirea Plăviceni (actualmente în județul Teleorman²¹¹, satul Dudu, comuna Plopii-Slăvitești) au fost descoperite osemintele acestui martir al neamului românesc, alături de câteva odoare, în vara anului 2010, chiar în incinta respectivei mănăstiri. Argumentele aduse în sprijinul acestei identificări sunt următoarele: mănăstirea a fost ctitorită de către doamna Stanca, văduva domnului Mihai Viteazul; hramul mănăstirii era *Sfântul Arhanghel Mihail*; din osemintele deshumate lipseau capul, mâinile și alte părți (claviculă și coaste), ceea ce ar corespunde mărturiilor istorice privind modul în care a fost ucis domnul Mihai Viteazul și mutilat trupul său, la 9/19 august 1601. În sprijinul acestor argumente sunt invocate și altele, precum: începutul zidirii acestei mănăstiri de către doamna Stanca²¹², a doua soție a domnului Mihai Viteazul, mănăstire care purta inițial numele de Alunișul, deoarece ea, aflându-se în calea năvălitorilor otomani pe moșiile unchiului său, marele ban Dobromir²¹³, s-a ascuns într-un alun gros din pădurea de la Plăviceni, pentru a nu fi prinsă de către otomani. Drept urmare, ea a ctitorit această mănăstire cu ajutorul soțului ei, domnul Mihai Viteazul, chiar pe moșia ei de la Plăviceni; biserica acestei mănăstiri ar fi fost singura din România care a avut, chiar de la înființare, doar hramul *Sfântul Arhanghel Mihail*, deci nu *Sfinții Arhangheli Mihai și Gavriil*, ceea ce ar însemna aducerea aminte de domnul Mihai Viteazul; a fost chiar lansată știrea că s-a făcut și o expertiză medico-legală, însoțită de măsurători antropometrice, asupra osemintelor găsite la mănăstirea Plăviceni, iar rezultatele lor ar fi, conform surselor găsite, pozitive, pe baza materialului ADN provenit de la mama domnului Mihai Viteazul, Teodora, care, spre sfârșitul vieții, a îmbrățișat viața monahală în mănăstirea Cozia, schimbându-și numele în Teofana²¹⁴, și al cărei mormânt se află în mănăstirea ei de metanie²¹⁵.

Această descoperire ar fi confirmat, ca o primă concluzie, partea relatării cronicarului Wolfgang de Bethlen, menționată mai sus, despre aducerea trupului domnului Mihai Viteazul în Țara Românească²¹⁶, la o dată, însă, rămasă necunoscută, dar oricum anterioară anului

²¹⁰ Anghel, *A fost reînhumat*, p. 319.

²¹¹ În vechime, această mănăstire s-a aflat în județul Romanați și, ulterior, în județul Olt [I. C. Filitti, „Ctitorii de la Plăviceni-Olt și neamul doamnei Stancăi” în *Arhivele Olteniei* 6/32-33 (1927), p. 266 (infra: Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*); despre această mănăstire, închisă în 1815 și redeschisă abia în 2002, precum și despre unele detalii privind evenimentul amintit mai sus, vezi Protos. Teoctist Moldoveanu, *Mănăstirea Plăviceni. Importantă vatră de spiritualitate*, Editura Nico, Târgu-Mureș, 2013 (lucrare reeditată cu titlul *Umbra lui Mihai Viteazul de la Mănăstirea Plăviceni*, Editura UZP, București, 2020, și citată, în prezentul studiu, sub abrevierea Protos. Teoctist, *Umbra lui Mihai Viteazul*).

²¹² Trecută la Domnul în 1603 și înmormântată în curtea Episcopiei Râmnicului, actualmente Arhiepiscopie [<https://www.voceavalcii.ro/45348-misterul-mormantului-doamnei-stanca-sotia-lui-mihai-viteazul.html> (accesat la 22.06.2021)].

²¹³ El figurează, împreună cu soția și unicul lor copil, în biserica mănăstirii de la Plăviceni (Alunișul), vezi Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 271.

²¹⁴ Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 238. Într-o cercetare recentă, se afirmă că domnul Mihai Viteazul nu a fost fiul domnului Pătrașcu cel Bun, „ci fructul natural al iubirii dintre Teodora”, româncă de neam, „și Iane Cantacuzino Epirotul”, descendent din familia greacă a Cantacuzinilor (pentru mai multe detalii, vezi Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 15-56).

²¹⁵ <https://romanioliberal.ro/cultura/pierdut-acum-400-de-ani-trupul-lui-mihai-viteazu-gasit-la-o-manastire-de-pe-ma-lul-oltului-730628> (accesat la 04.04.2021); <https://www.facebook.com/cjteleorman/posts/338217049955283/> (accesat la 21.06.2021); <https://newsbv.ro/2017/08/06/ample-manifestari-mormantul-osemintele-domnitorului-mihai-viteazul-manastirea-plavicieni/> (accesat la 21.06.2021); *Scrisori către Raiuri*, pp. 68, 93-94, 241-249.

²¹⁶ Miron Manega, „Odiseea osemintelor lui Mihai Viteazul, reconstituită după sursele istorice”, în Protos. Teoctist, *Umbra lui Mihai Viteazul*, pp. 83-85.

1679, când vestitul cronicar a murit. Deși se pare că s-ar fi dezlegat încă o enigmă sau „legendă” despre domnul Mihai Viteazul, totuși, se cuvine ca această relatare să fie supusă unor ample studii și cercetări, spre confirmare definitivă sau infirmare, deoarece, poate pe bună dreptate, sunt încă destui sceptici în această privință²¹⁷. În ciuda lipsei unei certitudini, se constată deja faptul că mănăstirea Plăviceni (Alunișul) a devenit, în ultima vreme, un loc de mari pelerinaje pentru românii de pretutindeni, admiratori ai domnului Mihai Viteazul, martir al neamului românesc creștin ortodox.

Ca o umbră de lumină spre elucidarea cazului de mai sus, de precizat că reînhumarea rămășițelor pământești ale unor domni sau boieri „nu era un fapt neobișnuit în evul mediu”. Se pot aminti asemenea cazuri, când au fost aduse de la mari depărtări osemintele diferiților voievozi, precum, spre exemplu, cele ale domnului Radu Șerban de la Viena, cele ale domnului Gheorghe Ștefan de la Stettin, cele ale domnului Vasile Lupu de la Constantinopol sau cele ale Sfântului Martir Constantin Brâncoveanu din insula Halki. Acestea din urmă au fost aduse în taină după 6 ani de la martiriu, adică în 1720, și reînnumate în biserica *Sfântul Gheorghe cel Nou* din București, rămânând acolo tănuite. Fapta respectivă a fost consemnată pe o candelă, a cărei inscripție a fost descoperită abia în 1914²¹⁸. Dacă în cazul domnului Mihai Viteazul rămâne un sâmbure de adevăr din sursele păstrate, și anume, „că a avut loc o reînnumare a corpului lui Mihai Viteazul în catedrala sa din Alba Iulia”²¹⁹, ceea ce înseamnă că realitatea, transformată „în legendă” și consemnată în diferite *Cronici*, redevine un fapt istoric²²⁰, în schimb, rămâne o chestiune de analizat aducerea osemintelor sale la mănăstirea Plăviceni (Alunișul). Cât privește, însă, această mănăstire, numită în vechime Alunișul, iar mai târziu Dudu, este consemnat începutul ei legat de un episod din viața doamnei Stanca. Astfel, conform celor transmise pe cale orală, se spune că în timpul luptelor antiotomane, pe care domnul Mihai Viteazul le-a dat în zona Turnu-Nicopole (1594-1595), doamna Stanca se afla pe moșia ei din comuna Crețești (județul Olt)²²¹. La primirea veștii triste că domnul ar fi fost prins și omorât de către otomani, oștenii, rămași credincioși domnului, o aduc pe doamna Stanca și o ascund în marea pădure dintre Olt și Sâi, într-un dud bătrân, cu o scorbura adâncă, spre a-i fi salvată viața, ei plecând să-l caute pe domn. Așadar, semnul de recunoaștere al locului unde se afla ascunsă doamna Stanca era acel dud, aflat într-o poiană minunată, înconjurat de aluni, de unde a reieșit denumirea mănăstirii Alunișul sau din Aluniș. După câteva zile, oștenii s-au întors cu domnul Mihai Viteazul, viu, nevătămat și „izbânditor în acele lupte”. Drept recunoștință, la rugămintea doamnei Stanca și a mamei domnului Mihai Viteazul, Teodora, devenită monahia Teofana la mănăstirea Cozia, fratele mai mic al doamnei Stanca, boierul Dragomir, clădește, împreună cu soția lui, Ilina²²² sau Elena²²³ mănăstirea din Aluniș, denumită apoi și Dudu. Însă, ridicarea acestei mănăstiri de lângă apa Oltului este consemnată că a avut loc abia în 1648²²⁴, nefiind, totuși, exclusă posibilitatea ca înaintea ei să fi fost acolo vreo altă biserică veche încă din timpul vieții doamnei Stanca.

²¹⁷ <https://taracubalauri.com/2019/07/14/manastirea-plaviceni-alunisu/> (accesat la 22.06.2021); Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, p. 94.

²¹⁸ Anghel, *A fost reînnumat*, p. 320.

²¹⁹ Anghel, *A fost reînnumat*, p. 321.

²²⁰ Anghel, *A fost reînnumat*, p. 321.

²²¹ Pentru mai multe date privind această moșie, vezi Ion N. Mailat, „Lăcașuri sfinte în tradiție și istorie din vechile sate ale Teleormanului”, în *Glasul Bisericii* 19/3-4 (1970), p. 381 (infra: Mailat, *Lăcașuri sfinte*).

²²² O altă zicere din bătrâni leagă zidirea acestei mănăstiri de ascunderea jupâniței Ilina în acel dud, vezi Mailat, *Lăcașuri sfinte*, p. 381.

²²³ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 269.

²²⁴ Mailat, *Lăcașuri sfinte*, pp. 381-382.

Desigur, s-ar putea propune și scenariul conform căruia, în condițiile dărmării complexului reședinței Mitropoliei de la Alba Iulia, în 1714, după cum s-a arătat mai sus, osemintele domnului Mihai Viteazul să fi fost salvate de la profanare, deoarece ele ar fi putut să fie aduse, în mod tainic, la o dată, însă, necunoscută, într-un loc ușor accesibil, cum era, de pildă, mănăstirea Plăviceni (Alunișul). Dacă acest scenariu, care depășește cadrul istoric indicat de către cronicarul Wolfgang de Bethlen, sau un altul vor fi confirmate, înseamnă că locul depunerii osemintelor domnului Mihai Viteazul a rămas tănuț de la acea dată necunoscută din secolul al XVII-lea și până în anul 2010, când au fost descoperite într-un mod miraculos, tănuț dorită pentru a fi evitată profanarea din partea otomanilor și, mai târziu, din partea habsburgilor. După cum se cunoaște, Oltenia va ajunge sub ocupația habsburgică, încă din iarna anului 1716 spre 1717, ca urmare a războiului dintre otomani și habsburgi (1716-1718)²²⁵. Această stăpânire, recunoscută de către Poartă prin pacea de la Passarovitz/Posarevač (Serbia, 21 iulie 1718), s-a menținut până în anul 1739, când Oltenia a fost realipită Țării Românești, în urma unui nou război dintre otomani și habsburgi (1737-1739), încheiat cu pacea de la Belgrad din 1739²²⁶.

Cu toate acestea, intervin și niște contraargumente de ordin istoric, care și ele își așteaptă elucidarea. În literatura de specialitate se afirmă, însă, că această mănăstire, ajunsă în stare de ruine la începutul secolului al XX-lea²²⁷, a fost zidită de către Dragomir de Plăviceni (1575-1653)²²⁸, fratele doamnei Stanca, mare vornic (1644-1652) și mare sftetic al domnului Matei Basarab, în 1648²²⁹, închinată, conform pisaniei, doar *Sfântului Arhanghel Mihail*²³⁰. La fel, istoricul Nicolae Stoicescu îl consideră pe marele vornic, care a deținut această funcție în perioada 1644-1652²³¹, că a fost primul ctitor al acestei mănăstiri, zidită între 1646-1649²³². În plus, după I. C. Filitti, doamna Stanca nu figurează printre ctitorii bisericii

²²⁵ Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace (1716-1739)*, cu 220 acte și fragmente inedite culese din Arhivele din Viena, București, 1906, p. 7.

²²⁶ Vezi Pr. Nicolae Șerbănescu, „Episcopii Râmnicului”, în *Mitropolia Olteniei* 16/3-4 (1964), p. 191; Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, Editura Trinitas, Iași, 2006, p. 288; Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, București, 1971, pp. 303-308.

²²⁷ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 269; Nicolae Stoicescu, *Bibliografie localităților și monumentelor feudale din România. I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, vol. 2, Editată de Mitropolia Olteniei, Craiova, 1970, pp. 491. Dintre egumenii vestiți ai acești mănăstiri se cuvine evidențiat ieromonahul Ieremia Cacavela, originar din Creta și vestit pentru erudiția lui, care, după unii istorici, a fost în fruntea obștii monahale din respectiva mănăstire, în perioada 1686-1688. El s-a remarcat și ca profesor atât în Țara Românească, dar și în Moldova, unde l-a avut ca elev pe Dimitrie Cantemir [Șerban N. Nicolau, „Învățământul academic din Țările Române (II)”, în *Cercetări filosofico-psihologice* 10/1 (2018), p. 37, nota 33; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 437, nota 1006; Protos. Teoctist, *Umbra lui Mihai Viteazul*, pp. 36, 62].

²²⁸ Despre Dragomir, vezi Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, pp. 269-270.

²²⁹ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, pp. 266, 269-270.

²³⁰ Vezi pisania în Virg. Drăghiceanu, „Pisania Mănăstirii Plăviceni – Olt. Pisania Bis. Măgureni-Prahova”, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, VII/25 (ianuarie-martie 1914), p. 144; pentru corectarea datei de pe pisanie, adică a corectării anului 1642 cu 1648, vezi Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 266. Însă, prăznuirea hramului mănăstirii se făcea de ziua Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil (8 noiembrie), astfel că în testamentul lui Dragomir, prin care lăsa o parte din avere soției sale Iliana, se amintește, printre altele, că mănăstirea din Aluniș avea hramul „arhanghel(ii) Mihail și Gavriil” (Mailat, *Lăcașuri sfinte*, p. 382). Datorită împrejurărilor, se afirmă că Dragomir a fost înmormântat la Târgoviște, unde a și trecut la Domnul, și nu în ctitoria sa, precum și-ar fi dorit (Mailat, *Lăcașuri sfinte*, pp. 382-383). Referitor la hramul acestei mănăstiri, într-un ghid al mănăstirilor din Teleorman, tipărit cu binecuvântarea Preasfințitului Galaction, Episcopul Alexandriei și Teleormanului, ea este menționată cu hramul *Sfântul Arhanghel Mihail (Mănăstirile din Teleorman. Călăuza pelerinului)*, Editura Cartea Ortodoxă, Alexandria, 2018).

²³¹ După I. C. Filitti, Dragomir a fost mare vornic între 1643-1650 (Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 267).

²³² Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, pp. 491-492.

mănăstirii de la Plăviceni (Alunișul), poate datorită faptului că raporturile dintre ea și fratele său nu a fost cordiale²³³, ajungându-se la disensiuni între cei doi cât privește moșia Plăviceni, care fusese moștenirea ei din partea părinților săi, dar pe care, ulterior, a împărțit-o cu fratele ei Dragomir²³⁴. Se afirmă că doamna Stanca a dăruit partea ei din moșia de la Plăviceni Episcopiei de atunci a Râmnicului, iar Dragomir a ctitorit mănăstirea pe partea lui de moșie²³⁵. De adăugat și faptul că din convorbirea avută cu Centrul eparhial al Episcopiei Alexandrei și Teleormanului am aflat că a fost demarat procesul privind efectuarea unei expertize medico-legale, pe baza osemintelor monahiei Teofana (Teodora), mama domnului Mihai Viteazul, dar și a capului său care se află la mănăstirea Dealu, dar acest proces nu a fost definitivat, din cauza unor piedici, astfel că știrea de mai sus, prin care se anunța că a fost efectuată expertiza respectivă, însoțită și de măsurători antropometrice, cade sub îndoiala validității.

VIII. EPILOG

Multe sunt faptele prin care se aduc mărturii despre credința domnului Mihai Viteazul, care rămâne un model de om politic pentru clasa politică a românilor din toate timpurile, înscriindu-se în galeria marilor eroi ai neamului românesc. Dacă oamenii politici din România își doresc sincer continuarea acestui neam în spațiul carpato-danubiano-pontic, atunci va trebui ca ei să se raporteze la virtuțile domnului Mihai Viteazul, căci, în faptele lui de vitejie, s-au văzut împlinite două dintre marile năzuințe ale poporului român, și anume, independența și unitatea politică a celor trei Țări Române²³⁶, pe baza unității românilor de credință, de limbă, de neam, de cultură și de civilizație. Având în vedere coordonatele acestei unități, domnul Mihai Viteazul s-a manifestat și ca un om atașat legii strămoșești a românilor, lege identificată cu credința creștină ortodoxă, fapt pentru care a realizat și o unitate bisericească pe bază națională, iar dacă unitatea politică s-a destrămat după uciderea lui, în schimb, cea bisericească a dăinuit, „cu toate întâmplătoarele încercări de a desface această unitate atât de prielnică”²³⁷ neamului românesc de pretutindeni. În consecință, aceleași fapte de vitejie și de strategie militară, succesele sale diplomatice și atașamentul față de Biserica Ortodoxă i-au adus recunoașterea de „ostaș brav al lui Hristos”, „mărturisitor al credinței creștine ortodoxe” și „apărător al Creștinătății europene”²³⁸.

De altfel, după P. P. Panaitescu, „nu se poate înțelege nimic din istoria lui Mihai Viteazul, dacă nu ținem seamă” de notele sufletești ale acestui erou național: „lupta lui, în primul rând, pentru ideea creștină, pornită din adâncul sufletului lui, care i-a înarmat brațul pentru toate îndrăznelile și l-a făcut să ceară țării și lui însuși jertfe ce păreau de neîndurat, conștiința unei misiuni pentru [O]rtdoxie, cavalerismul de boier și oștean, pus în slujba acestei lupte”²³⁹. Domnul Mihai Viteazul și-a cultivat aceste însușiri cu prețul propriei vieți, trecând în viața de dincolo de mormânt ca un martir al românilor. În acest sens, emblematică este și inscripția pe care alcătuit-o istoricul Nicolae Iorga, în calitate de secretar al *Ligii*

²³³ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 270.

²³⁴ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 269.

²³⁵ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 269. Există și un document din 1654, prin care Dragomir este caracterizat drept „un om fără suflet”, fiind incriminat că a acaparat și partea de moșie a doamnei Stanca, dăruită Episcopiei amintite (Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 271).

²³⁶ Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 241.

²³⁷ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1989, p. 161.

²³⁸ Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul*, p. 10; pentru mai multe detalii, vezi Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 27-38.

²³⁹ Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), p. 81.

pentru unitatea culturală a tuturor românilor și de la a cărei naștere se împlinesc 150 de ani, în acest an 2021, inscripție încrustată pe sarcofagul în care odihnește capul lui Mihai Viteazul: „Aici odihnește ceia ce crima și impietatea au lăsat din trupul cel sfânt la lui Mihai Voievod cel Viteaz, iar sufletul său trăiește în sufletele unui neam întreg, până ce scripturile se vor îndeplini, când va afla în ceruri odihna dreptilor, împreună cu sufletele fericite ale părinților săi, care au fost”²⁴⁰.

Corelând evenimentele, pe baza datelor istorice, dar și a unor cercetări recente, la care se vor adăuga, cu siguranță, alte analize și descoperiri în viitor, se poate afirma că „dezbaterea liturgică”, la care s-a făcut referință în paginile acestui studiu, fiind legată de zidirea bisericii mitropolitane de lângă Alba Iulia și stabilirea sediului Mitropoliei Transilvaniei în complexul respectiv²⁴¹, nu reprezintă o legendă sau vreo imaginație, ci relatarea unor evenimente sub formă condensată, reprezentând, mai degrabă, o însemnare personală, de aducere aminte, fără dorința, totuși, de a fi fost respectată o anumită exactitate istorică. Pe de o parte, Sfântul Ierarh Petru Movilă nu și-ar fi putut permite să lanseze o asemenea legendă, în contextul polemic al epocii, ci a relatat o minune, bazată pe fapte reale, ajunse la el din diferite surse și, poate, chiar sub forma consemnată. În caz contrar, toată lucrarea Sfântului Ierarh de apărare a credinței ortodoxe ar fi fost compromisă și s-ar fi ruinat, iar măsura vieții sfânt-duhovnicești la care ajunsese acest Sfânt Părinte al Bisericii Ortodoxe este arătată și de relatarea acestei minuni, pe care ar fi putut destul de bine să o tăinuască, știindu-se rivalitatea care a existat între familia lui și domnul Mihai Viteazul. Pe de altă parte, din această minune privind „disputa liturgică” dintre romano-catolici și ortodocși se observă, încă o dată, zelul domnului Mihai Viteazul pentru Biserica Ortodoxă, de fapt, pentru credința strămoșească a românilor. Drept urmare, consecințele mărturisirii sale au fost multiple pentru românii din Transilvania și Biserica lor strămoșească. Mai mult, el se considera un creștin responsabil nu numai de situația Bisericii Ortodoxe din Țările Române, ci de starea întregii Creștinătăți²⁴².

După cum se cunoaște, chiar și aducerea capului domnului Mihai Viteazul la mănăstirea Dealu, prin intermediul paharnicului Turturea, a fost socotită multă vreme „o legendă”, confirmată ca fapt istoric abia în 1969²⁴³. O altă „legendă”, care își aștepta de mult timp elucidarea, era cea referitoare la înhumarea trupului domnului Mihai Viteazul în ctitoria sa de la Alba Iulia. În studii recente, această „legendă” este demonstrată a fi un fapt real, rămânând să fie verificată și mutarea osemintelor domnului Mihai Viteazul la mănăstirea Plăviceni (Alunișul), întrezărindu-se, oarecum, un fir de adevăr²⁴⁴.

În concluzie, datorită cercetărilor și analizelor întreprinse, unele legende despre domnul Mihai Viteazul ajung să fie confirmate ca fapte istorice, altele par clarificate sau își așteaptă încă validarea, astfel că epopeea acestui martir și erou al neamului românesc nu a luat sfârșit.

²⁴⁰ Vezi Pr. Nicolae Șerbănescu, „Creștinul Mihail, mare voievod ce au fost domn Țării Românești și Ardealului și Moldovei” – 375 de ani de la moartea lui Mihai Viteazul, în *Mitropolia Olteniei* 28/9-10 (1978), pp. 693-694; C. Nițescu, *Mănăstirea Dealu și Liceul Militar „N. Filipescu”*, Târgoviște, 1932, pp. 43; N. Iorga, „Soarta faimei lui Mihai Viteazul”, în idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, Editura Militară, București, 1968, p. 425; Nicolae V. Bălan, „Mormintele voievodale de la mănăstirea Dealu”, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova*, vol. I, Ploiești, 1968, p. 73; Rezachevici, „Odiseea” rămășițelor pământeste, p. 199; Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 257.

²⁴¹ Vezi părțile IV și V din prezentul studiu.

²⁴² C. Durand, *Histoire des Roumains*, Paris, 1995, p. 63.

²⁴³ Vezi partea a VII-a din acest studiu.

²⁴⁴ Vezi aceeași parte menționată în nota de mai sus.

BIBLIOGRAFIE

- [1] Anghel, Gheorghe, „A fost reînhumat corpul marelui voievod Mihai Viteazul în catedrala sa din Alba Iulia?”, în *Apulum XXVII-XXX* (1990-1993).
- [2] Idem, „Biserica din Maieri și Mitropolia lui Mihai Viteazul din Alba Iulia, în *Studii și articole de istorie IX* (1967).
- [3] Idem, „Ctitoria mitropolitană din Alba Iulia”, în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [4] Idem, *De la vechea Mitropolie Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1993.
- [5] Bălan, Nicolae V., „Mormintele voievodale de la mănăstirea Dealu”, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova*, vol. I, Ploiești, 1968.
- [6] Bezviconi, G., *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962.
- [7] Bodea, C. / Cădea, V., *Transylvania in the History of the Romanians*, New York, 1982.
- [8] Bogdan, Damian P., „Între români și ruși. I. Legături și influențe până la jumătatea veacului XVII”, în *Analele româno-sovietice 2* (1946).
- [9] Constantinescu-Iași, P., *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, 1954.
- [10] Cristache-Panait, Ioana, „Alba Iulia: mărturii arhitectonice ale continuității și unității românești. Ansamblul mitropolitan”, în *Biserica Ortodoxă Română 101/1-2* (1983).
- [11] Cristian, Marin A., *Mihai Viteazul, „Io Mihai Voievod, din mila lui Dumnezeu, Domn al Țării Românești și al Ardealului și a toată Țara Moldovei*, Colecția Dacoromania, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 2013.
- [12] Croitoru, Ion I. (alias Croitoru, Ion Marian), *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I-II, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012.
- [13] Idem, „Zestrea politico-bisericească și culturală a domnitorului Țării Românești Mircea cel Mare”, în *Voievodul Mircea cel Bătrân - apărător al Ortodoxiei și al culturii naționale. 600 de ani de la trecerea la cele veșnice*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018.
- [14] Idem, „Un catalog sumar al cărților grecești tipărite de către Sfântul Antim Ivireanul și ucenicii lui în Țara Românească”, în *Misiune, Spiritualitate, Cultură. Simpozion Internațional. Tinerii și educația religioasă-morală în contextul lumii contemporane. Contribuția Bisericii la cultura universală. 2-3 iunie, 2016*, Editura Valahia University Press, Târgoviște, 2016.
- [15] Dobrei, Florin, „Ioan de la Prislop – un ierarh hunedorean pe scaunul mitropolitan al Bălgradului”, în *Revista Teologică XVIII* (90)/1 (2008).
- [16] Dobrescu, Nicolae, *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace (1716-1739), cu 220 acte și fragmente inedite culese din Arhivele din Viena*, București, 1906.
- [17] *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XI, Editura Academiei, București, 1975.
- [18] Dragomir, Silviu, „Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală de la Alba Iulia”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, s. III, tom. XXI, București, 1939.
- [19] Drăghiceanu, Virg., „Pisania Mănăstirii Plăviceni – Olt. Pisania Bis. Măgureni-Prahova”, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, VII/25 (ianuarie-martie 1914).
- [20] Durandin, C., *Histoire des Roumains*, Paris, 1995.
- [21] Edroiu, Nicolae, „Posesiunile lui Mihai Viteazul în Transilvania și semnificația acestora (1596-1601), în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [22] Enacénu, Arhim. Genadie, *Din istoria bisericească a românilor. Extradate din jurnalul „Biserica Ortodoxă Română”*, Tipografia Cărților Bisericesci, București, 1882.
- [23] Erich, Agnes, „Mihai Viteazul în istoriografia vremii”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013.
- [24] Filitti, I. C., „Ctitorii de la Plăviceni-Olt și neamul doamnei Stancăi” în *Arhivele Olteniei 6/32-33* (1927).
- [25] Giurescu, C. C., *Transylvania in the History of Romania, An Historical Outline*, London, 1972.
- [26] Gorovei, Ștefan S., „Movileștii. Contribuții”, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. I: „Casa noastră movilească”, Sfânta Mănăstire Sucevița & Editura Mușatinii, Suceava, 2006.
- [27] Hagi-Moscu, Emanoil, *Boierii lui Mihai Viteazul. În jurul unei improvizații istorico-genealogice*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1929 (extras din *Arhivele Olteniei 43-44*).

- [28] Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III/1, București, 1880; *ibidem*, vol. IV/1, București, 1882; *ibidem. Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul, adunate și publicate de N. Iorga*, vol. XII: 1594-1602, București, 1903.
- [29] Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ediție îngrijită și prefăcută de I. Opreșan, Editura SAECULUM I.O., București, 2011.
- [30] Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, Editura Militară, București, 1968; vezi și idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I-II, București, 1935.
- [31] Idem, „Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom. XXVII, București, 1904.
- [32] Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. II, București, 1935.
- [33] Idem, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1989.
- [34] Iscru, Adrian Gh., *Prozelitismul papal în Țările Române în Evul Mediu – veacurile XV-XVI*, Casa de Editură și Librărie Nicolae Bălcescu, București, 2018.
- [35] *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013.
- [36] Leb, I. V., „Relațiile cultural-bisericești româno-ruse până în secolul al XVII-lea”, în *Biserica și implicare. Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj-Napoca, 2000.
- [37] Lupaș, Ioan, *Carte de istorie bisericească ilustrată*, Editura Tipografiei Cărților Bisericești, București, 1933.
- [38] Idem, *Din istoria Transilvaniei*, Editura Eminescu, București, 1988.
- [39] Idem, *Documente istorice transilvane*, I (1599-1699), Cluj, 1940.
- [40] Idem, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Cluj-Napoca, ²1995.
- [41] Idem, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Editura și tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1918.
- [42] Idem, *Spice din istoria noastră bisericească*, Tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1912.
- [43] Idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940.
- [44] Mailat, Ion N., „Lăcașuri sfinte în tradiție și istorie din vechile sate ale Teleormanului”, în *Glusul Bisericii* 19/3-4 (1970).
- [45] Malciu, Emilian, „Trei sute șaptezeci și cinci de ani de la moartea lui Mihai Viteazul. Sub bolta mănăstirii Dealu”, în *Acta valahica* VIII (1996).
- [46] Manega, Miron, „Odiseea osemintelor lui Mihai Viteazul, reconstituită după sursele istorice”, în Protos. Teoctist Moldoveanu, *Umbra lui Mihai Viteazul de la Mănăstirea Plăviceni*, Editura UZP, București, 2020.
- [47] Meteș, Ștefan, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, I (până la 1698), Sibiu, ²1935.
- [48] Idem, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.
- [49] *Mihai Viteazul - voievod al unității românești, promotor al Ortodoxiei străbune și martir al neamului nostru. 425 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018.
- [50] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I-V, Editura Academiei, București, 1982, 1983, 1984, 1986, 1990.
- [51] *Mihai Viteazul simbol al celor mai înalte virtuți ale poporului român*, Fundația Societatea Academică Moscopolitană, Editura Justin și George Justinian Tambozi, București, 2003.
- [52] Moisescu, Cristian, „Activitatea ctitoricească a lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013.
- [53] Moldoveanu, Protos. Teoctist, *Mănăstirea Plăviceni. Importantă vatră de spiritualitate*, Editura Nico, Târgu-Mureș, 2013, lucrare reeditată cu titlul *Umbra lui Mihai Viteazul de la Mănăstirea Plăviceni*, Editura UZP, București, 2020.
- [54] Moraru, (Pr.) Alexandru, „Domnitorul Mihai Viteazul (1593-1601) – ostașul lui Hristos și apărătorul Creștinătății europene”, în *Tabor* 11/10 (2017).
- [55] Idem, *Domnitorul Mihai Viteazul (1593-1601) - erou al națiunii române și martir al Bisericii străbune*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2018.
- [56] Nestor (Vornicescu), Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, Craiova, 1999.
- [57] Idem, „Realități și posibilități ecleziastice la valahi în vremea lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013.

- [58] Nicolau, Șerban N., „Învățământul academic din Țările Române (II)”, în *Cercetări filosofico-psihologice* 10/1 (2018).
- [59] Nistor, Ion, „Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom. XXVIII, 1945-1946.
- [60] Nițescu, C., *Mănăstirea Dealu și Liceul Militar „N. Filipescu”*, Târgoviște, 1932.
- [61] Panaitescu, P. P., *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936.
- [62] Idem, *Mihai Viteazul*, București, ²2002, vezi *ibidem*, Editura TIMPUL, Chișinău, 2016.
- [63] Papacostea, Șerban, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, București, 1971.
- [64] Păcurariu, Pr. Mircea, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980.
- [65] Idem, „Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII”, în *Mitropolia Ardealului* 13/1-3 (1968).
- [66] Idem, „Mihai Viteazul și Biserica ortodoxă românească din Transilvania”, în *Mitropolia Olteniei* 27/5-6 (1975).
- [67] Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, Editura Trinitas, Iași, ³2006.
- [68] Idem, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992.
- [69] Idem, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, ²2018.
- [70] Petru Movilă, Sfântul, *Proloagele de la Pecerska. Minuni din secolul al XVII-lea*, Editura Areopag, București, 2013.
- [71] Pintescu, Florin, *Românii din Transilvania la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII*, Editura Universității Suceava, Suceava, 2004.
- [72] Podskalsky, Gerhard, *Ἡ Ἑλληνική Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατία 1453-1821. Ἡ Ὁρθοδοξία στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῶν δυτικῶν δογματῶν μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση (Teologia greacă în timpul Turcocrăției 1453-1821. Ortodoxia în sfera de influență a dogmelor apusene după Reformă)*, μετάφραση πρωτοπρ. Γ. Δ. Μεταλληνού (traducere de Pr. Ghe. D. Metallinú), Ἀθήνα (Atena), 2005.
- [73] Pop, Ioan-Aurel, „Decizii referitoare la români în dietele transilvane din timpul lui Mihai Viteazul”, în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [74] Popescu, Pr. Nicolae M., „Chiril Lucaris și Ortodoxia Română Ardeleană”, în *Biserica Ortodoxă Română* 64/7-9 (1946).
- [75] Porumb, Marius, „Mihai Viteazul, ctitor și ocrotitor al artei și culturii românești din Transilvania”, în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [76] Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, 1984.
- [77] Rezachevici, Constantin, „Cine a dus la Târgoviște capul lui Mihai Viteazul?”, în *Magazin istoric* 3/6 (1969).
- [78] Idem, «„Odiseea” rămășițelor pământești ale lui Mihai Viteazul», în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [79] Rodica, Giugăl, *Politica religioasă a lui Mihai Viteazul*, Editura SITECH, Craiova, 2014.
- [80] Sânișlaia, Tereza, *Mihai Viteazul, ctitor*, București, 2001.
- [81] *Scrisori către Raiuri – Mihai Viteazul*, concepție și ediție îngrijită de Mădălina Fărcaș și Laurian Stănculescu, Editura UZP, București, 2021.
- [82] *Sfântul Ianache Văcărescu – Mărturisitor al credinței străbune dimpreună cu Sfinții Martiri Brâncoveni*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2021.
- [83] Stan, Pr. Iulian, „Personalități ecleziastice în timpul lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013.
- [84] Stoicescu, Nicolae, „L’armée de la Valachie sous le règne de Michel le Brave (1593-1601)”, în *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 13/3 (1975).
- [85] Idem, *Bibliografie localităților și monumentelor feudale din România. I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, vol. 2, Editată de Mitropolia Olteniei, Craiova, 1970.
- [86] Idem, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971.

- [87] Șerbănescu, Pr. Niculae, „Creștinul Mihail, mare voievod ce au fost domn Țării Românești și Ardealului și Moldovei” – 375 de ani de la moartea lui Mihai Viteazul, în *Mitropolia Olteniei* 28/9-10 (1978).
- [88] Idem, „Episcopii Râmnicului”, în *Mitropolia Olteniei* 16/3-4 (1964).
- [89] Idem, *Dimensiunea religioasă a personalității domnitorului Mihai Viteazul (1593-1601). Premise și argumente pentru canonizare*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2011.
- [90] Idem, *Politica religioasă a lui Mihai Viteazul*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2001.
- [91] Idem, *Voievodul Mihai Viteazul, apărător al Bisericii străbune și unificator al neamului românesc. Premise și argumente pentru canonizare*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018.
- [92] *Târgoviște – reședință a mitropoliților munteni. 500 de ani de la mutarea oficială a Mitropoliei, de la Curtea de Argeș*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2020.
- [93] Teodor, Pompiliu, „Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania”, în *Revista istorică* 4/5-6 (1993).
- [94] Toderășu, I., *Unitatea românească medievală*, București, 1988.
- [95] Todîța, Damian / Știopei, Vasile, „Mănăstirea Mihai Vodă din București și de la Turda, simboluri ale unității spirituale a românilor”, în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [96] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, vol. VI, Editura Cartea Românească, București, 1933.
- [97] *Voievodul Mihai Viteazul – apărător și mărturisitor al credinței strămoșești*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2021.
- [98] Καρμίρη, Γεώργιος Ν. (Karmiris, Ioan N.), *Ἐρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός (Ortodoxie și Protestantism)*, I, Ἀθήναι (Atena), 1937.

Surse online:

- [1] „Cuvântul IPS Părinte Mitropolit Nifon la pomenirea de 420 de ani de la trecerea la Domnul a Voievodului Mihai Viteazul”, disponibil la <https://arhiepiscopiatargovistei.ro/stiri/cuvantul-ips-parinte-mitropolit-nifon-la-pomenirea-de-420-de-ani-de-la-trecerea-la-domnul-a-voievodului-mihai-viteazul.html> (accesat la 27.05.2021).
- [2] <https://newsbv.ro/2017/08/06/ample-manifestari-mormantul-osemintele-donnitorului-mihai-viteazul-manastirea-plaviceni/> (accesat la 21.06.2021).
- [3] <https://romanioliberal.ro/cultura/pierdut-acum-400-de-ani-trupul-lui-mihai-viteazu-gasit-la-o-manastire-de-pe-ma-lul-oltului-730628> (accesat la 04.04.2021).
- [4] <https://taracubalauri.com/2019/07/14/manastirea-plaviceni-alunisul/> (accesat la 22.06.2021).
- [5] <https://www.facebook.com/cjteleorman/posts/338217049955283/> (accesat la 21.06.2021).
- [6] <https://www.saint.gr/4188/saint.aspx> (accesat la 02.06.2021).
- [7] <https://www.voceavalcii.ro/45348-misterul-mormantului-doamnei-stanca-sotia-lui-mihai-viteazul.html> (accesat la 22.06.2021).
- [8] Totorcea, Ștefana, „La 420 de ani de la moartea martirică a lui Mihai Viteazul, IPS Nifon oferă trei motive pentru o posibilă canonizare (27.05.2021)”, disponibil la <https://basilica.ro/la-420-de-ani-de-la-moartea-martirica-a-lui-mihai-viteazul-ips-nifon-ofera-trei-motive-pentru-o-posibila-canonizare/> (accesat la 27.05.2021).